

**Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra sociologie a andragogiky**

**Finanční zabezpečení neúplných rodin
dlouhodobě pobírajících dávky pomoci
v hmotné nouzi v oblasti Rožnovska**

**The long-term benefits on single parent families
in Rožnov pod Radhoštěm region**

Dana Opálková

Bakalářská diplomová práce

Olomouc 2013

Vedoucí práce: PhDr. Daniel Topinka, Ph.D.

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou diplomovou práci vypracovala samostatně a uvedla v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použila.

V Olomouci dne 20. 3. 2013

.....
Dana Opálková

Ráda bych touto cestou vyjádřila poděkování vedoucímu bakalářské diplomové práce PhDr. Danielovi Topinkovi, Ph.D., za jeho cenné rady a připomínky při vedení mé práce. Rovněž bych chtěla poděkovat své rodině za podporu a trpělivost.

Obsah

ÚVOD	5
1 SOCIÁLNÍ POLITIKA	7
1.1 VYMEZENÍ SOCIÁLNÍHO ZABEZPEČENÍ	8
2 RODINA	18
2.1 SPECIFIKA ČESKÉ RODINY	18
2.2 DEFINICE RODINY	20
2.3 ZÁKLADNÍ FUNKCE RODINY	21
2.4 DYSFUNKCE RODINY	22
2.5 NEÚPLNÁ RODINA	24
2.6 OSAMOCENÝ RODIČ	26
2.7 MATKY SAMOSTATNĚ PEČUJÍCÍ O DĚTI A JEJICH SITUACE V ČESKÉ REPUBLICCE	31
3 EKONOMICKÁ GRAMOTNOST	39
4 METODOLOGIE	42
4.1 ÚČEL VÝZKUMU A HYPOTÉZY	42
4.2 VÝBĚR VZORKU	43
4.3 METODY ZÍSKÁNÍ DAT	44
4.4 PROCEDURA SBĚRU DAT	44
5 REALIZACE VÝZKUMU	45
ZÁVĚR	59
POUŽITÁ LITERATURA	61
SEZNAM TABULEK	63
PŘÍLOHA	64

Úvod

Cílem této bakalářské práce je zjištění způsobu nakládání a hospodaření osamělých matek s dávkou pomoci v hmotné nouzi. Mám za to, že tyto matky se mohou setkávat ve své životní situaci s mnoha obtížemi a zajímalo by mě, jak nakládají s velmi omezenou částkou svého příjmu, a to s dávkou sociální pomoci. Několik let jsem pracovala v tomto oboru, kdy jsem stanovovala výši dávek v závislosti na velikosti rodiny žadatele a na výši jeho nákladů na živobytí a bydlení. Zároveň jsem zohledňovala to, jestli si snaží žadatel svou situaci vylepšit např. příjmy z brigád či zvolením dočasného levnějšího bydlení apod.

Myslím si, že pokud matka sama pečuje o své děti a nemá nikoho, kdo by jí s tímto vypomohl, může se velmi často dostávat do situace, kdy se obrací s žádostí o pomoc na státní subjekty, jejichž možnosti jsou však také úzce zaměřené a omezené. Tento způsob řešení její obtížné životní situace by měl skutečně být tou poslední možností, protože v první řadě je nutné, aby si byla schopná nalézt východisko sama. I pravidla samotných pomáhajících profesí jsou nastavena tak, aby spíše povzbudila potenciál žadatele, který by byl následně schopný vypořádat se se svou situací sám, a nesuplují tak jeho aktivity. Spíše mu jen naznačí směr. Pochybuji však o tom, že matky, které samostatně pečují o své děti, si nejsou ve většině schopny pomoci samy. V rámci stávající politiky na trhu práce však mnohdy jiná východiska, než využít dávky sociální pomoci, nemají.

Tuto bakalářskou práci uvedu nejprve stručným popisem stávající sociální politiky v České republice a nastíním, jaké místo v ní zastávají dávky pomoci v hmotné nouzi. V textu se věnuji dostatečnosti výše těchto sociálních dávek pro zabezpečení neúplných rodin s dětmi, a proto mám za to, že je důležité naznačit umístění těchto dávek v sociálním systému. Dále se zaměřím na popis rodiny, jejích funkcí a dysfunkcí, a postupně budu charakterizovat situace a rizika, do kterých se mohou dostávat matky, které samostatně pečují o své děti. V části věnované popisu metody objasním zvolenou techniku kvantitativního výzkumu, a to standardizovaný dotazník,

který bude tvořen otevřenými, polootevřenými i uzavřenými otázkami dotazujícími se na zkušenosti osamělých matek, jež pobírají dávky pomoci v hmotné nouzi. Určím si také několik hypotéz, jejichž platnost prostřednictvím odpovědí respondentů budu následně ověřovat. V závěru uvedu vyhodnocení dotazníku a shrnu získaná data.

Teoretická část

1 Sociální politika

Sociální politika je politikou, která se primárně zaměřuje na člověka, na jeho rozvoj a na kultivaci jeho životních situací, dispozic a také se obrací na rozvoj jeho osobnosti a kvality života (Krebs 2007, s. 17). Záchranou sociální sítí lze poté definovat jako soubor různých legislativních norem, které upravují rozdílná sociálně politická opatření. Těmito stát garantuje všem občanům určitou minimální úroveň pomoci v případě, že se ocitnou v závažných, obtížných a nouzových sociálních situacích (Krebs 2007, s. 97).

V České republice plní funkci minimálního společensky garantovaného příjmu životní minimum, což je takový souhrn statků a služeb, který umožní domácnosti dané velikosti a určitého složení uspokojovat základní životní potřeby v takovém rozměru, který je uznán společností za minimálně nezbytný pro udržení přiměřené spotřeby a zapojení do normálního, i když skromnějšího, života. Životní minimum je obvykle určeno peněžní částkou. Představuje tak společensky uznanou minimální hranici příjmu, která je státem garantovaná za daných podmínek všem jeho občanům. Institut životního minima v sociální politice České republiky plní i další role, a to zejména v systému státní sociální podpory, kdy je kritériem pro poskytování některých dávek i pro stanovování jejich výše (Krebs 2007, s. 118-119). Měsíční částky životního minima jsou stanoveny v § 3 zákona č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu, ve znění pozdějších předpisů, činí:

- pro první dospělou osobu v domácnosti 3.140,-Kč,
- pro druhou a další dospělou osobu v domácnosti od 15 let věku, která není nezaopatřeným dítětem 2.830,-Kč,
- pro nezaopatřené dítě ve věku do 6 let 1.740,-Kč,
- pro nezaopatřené dítě ve věku od 6 let do 15 let 2.140,-Kč,
- pro nezaopatřené dítě ve věku od 15 let do 26 let 2.450,-Kč.

V tomto případě nesmím zapomenout se zmínit o částce existenčního minima, jehož výše činí 2.200,-Kč (zákon č. 110/2006, Sb., o životních a existenčním minimu, ve znění pozdějších předpisů). Existenční minimum je minimální hranicí příjmu, který je považován za nepostradatelný k zajištění výživy a ostatních základních životních potřeb, i když je to na úrovni umožňující pouze přežití. Toto minimum je určeno osobám, které se nacházejí ve stavu hmotné nouze. Ve srovnání s částkou životního minima je částka existenčního minima nižší. Existenční minimum také nelze uplatnit na posouzení potřeb nezaopatřených dětí, poživatele starobních důchodů, osoby starší šedesáti pěti let a osoby trvale invalidní. Od 1. 1. 2007 také platí, že životní a existenční minimum v sobě nezahrnuje náklady na bydlení (Krebs 2007, s. 118-119).

1.1 Vymezení sociálního zabezpečení

V současné době je nejrozšířenějším pojetím sociálního zabezpečení označení všech sociálních institucí, které poskytují občanům radu (poradenství), ochranu (prevenci), materiální a peněžní plnění (dávky), služby a azyl (ústavní péči) k uspokojení jejich sociálních a společností uznaných potřeb. Sociální zabezpečení v sobě zahrnuje tři typy sociálních institucí, kterými jsou sociální pojištění, státní sociální podpora a sociální pomoc (Krebs 2007, s. 181).

V dalším textu se stručně dotknu dvou složek systému sociálního zabezpečení a více se budu věnovat třetí složce, jejíž součástí jsou dávky pomoci v hmotné nouzi, jejichž popis je nosným tématem mé bakalářské práce.

Sociální pojištění

Sociální pojištění zahrnuje nemocenské pojištění (upraveno zákonem č. 187/2006 Sb., o nemocenském pojištění) a základní důchodové pojištění (upraveno zákonem č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění).

V tomto systému sociálního pojištění se občan (rodinný příslušník) zabezpečuje pro případné budoucí pojistné události, které mohou nastat u každého z nás a tím je nemoc, mateřství, stáří, invalidita či ztráta živitele, kdy je ohrožen či ztracen příjem. V těchto předvídatelných nepříznivých sociálních situacích má občan nárok na dávky plynoucí buď ze systému nemocenského pojištění: nemocenské, peněžitou pomoc v mateřství, vyrovnávací příspěvek v těhotenství a mateřství, ošetřovné, nebo dávky plynoucí ze systému důchodového pojištění: starobní důchod včetně tzv. předčasného starobního důchodu, invalidní důchod, vdovský, vdovecký a sirotčí důchod (<http://www.mpsv.cz/cs/14470> ze dne 15.12.2012).

Státní sociální podpora

Je to systém opatření státu zaměřený především na poskytování podpory rodině. Jejím základem je princip participace, podle kterého stát poskytuje sociální dávky rodinám v případě uznané sociální situace, na jejíž řešení vlastní prostředky rodiny nestačí. Dále je s tímto používán princip solidarity, jehož projevem je nejen soubor adresných dávek určených rodinám s nízkými příjmy, ale také skupina univerzálních dávek, které náleží všem rodinám bez ohledu na výši příjmu.

Základem pro určení výše dávek i pro stanovení hranice příjmů rodiny je životní minimum. V systému státní sociální podpory je upraveno několik sociálních dávek, a to přídavek na dítě, příspěvek na bydlení, rodičovský příspěvek, dávky péčovské péče, porodné a pohřebné (Krebs 2007, s. 263-264).

Sociální pomoc

Základními nástroji sociální pomoci jsou poradenství, prevence sociálně-patologických jevů, sociálně-právní ochrana, sociální služby a dávky sociální pomoci (v peněžní i věcné podobě). Stručně se následně budu zabývat popisem těchto prostředků sociální pomoci.

Poradenství

V poradenství jde o výměnu informací mezi tím, kdo rady poskytuje, tj. poradcem, a tím, kdo rady přijímá, tj. klientem. V tomto případě pojem „informace“ nemůže být jen vnímán jako zpráva nebo údaj, ale je to i „poučení“. Obecně je úkolem poradenství poskytnout pomoc a podporu při řešení obtížných životních situací občanů, do nichž se oni sami, popř. i jejich nejbližší příbuzní, dostávají. Poradenství zahrnuje jak preventivní aktivity, které směřují k odstraňování příčin či nepříznivých podmínek, popř. k předcházení jejich vzniku, tak činnosti, které se snaží o řešení problémů jednotlivce i jeho rodiny, popř. se zasazuje o zmírnění důsledků, které z uvedených obtíží vyplývají. Jedinou oblastí, která je patrně dostatečně zajišťována, je poradenská činnost pro rodinu a děti. Ta je zabezpečena stávajícími odděleními péče o rodinu a děti a poradnami pro rodinu, manželství a mezilidské vztahy.

Základní sociální poradenství je součástí všech druhů sociálních služeb. Odborné sociální poradenství v sobě pojímá občanské poradny, manželské a rodinné poradny, sociální práci s osobami společensky nepřizpůsobenými, poradny pro oběti trestných činů a domácího násilí, sociálně právní poradenství pro osoby se zdravotním postižením a pro seniory.

Sociální prevence

Sociální prevencí je soubor takových aktivit, které ovlivňují proces socializace a sociální integrace a které jsou zaměřeny na změnu nepříznivých sociálních, případně i socioekonomických podmínek vedoucích ke vzniku a šíření společensky nežádoucích jevů. Mezi cíle sociální prevence patří:

- zabránění vzniku příčin negativních společenských jevů,
- zamezení šíření společensky nežádoucích jevů do dosud nezasažené části společnosti,

- opětovné sociální začlenění osob, které jsou nositeli společensky nežádoucího chování (Krebs 2007, s. 273).

Sociálně-právní ochrana

Je jednou z nejvýznamnějších forem sociální pomoci a je poskytována nezletilým dětem i občanům, kteří nemají způsobilost k právním úkonům. Sociálně-právní ochrana náleží také občanům, kteří své oprávněné zájmy a zákonem chráněná práva nejsou schopni vlastními silami uplatňovat a to z toho důvodu, že by jejich zájmy a práva mohly být ohroženy.

Sociální služby

Na tomto místě se pokusím uvést všechny typy poskytovaných služeb, což jsou zejména:

- sociálně zdravotní služby,
- sociální rehabilitace, služby následné péče a doléčovací,
- osobní asistence,
- pečovatelská služba, průvodcovská, předčitatelská a tlumočnická služba,
- služby rané péče, s tímto souvisí také odlehčovací služby a centra denních služeb,
- služby související se zajištěním bydlení – podporované bydlení, denní a týdenní stacionáře, domovy pro osoby se zdravotním postižením, domovy pro seniory, azylové domy, domy na půl cesty, chráněné bydlení, noclehárny, ústavy sociální péče pro mládež či pro dospělé,
- kontaktní centra, také k tomuto lze přiřadit telefonické krizové intervence, krizové pomoci, nízkoprahová denní centra, nízkoprahová zařízení pro děti a mládež, terapeutické komunity
- sociálně aktivizační služby pro rodiny s dětmi,

- terénní programy.

Podstatné změny ve výše uvedených oblastech přinesl v České republice až zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. Cílem změn, které se týkaly financování sociálních služeb, bylo:

- zabezpečení svobodné volby ve výběru služeb a přechodu od „pasivního pacientství“ k „aktivnímu klientství“,
- sjednocení podmínek pro získání veřejných prostředků všemi subjekty poskytujícími péči a zajištění jeho rovnoprávného postavení a stabilního financování,
- zabezpečení spoluúčasti občana (klienta či pacienta) na řešení jeho životní situace,
- zrušení zevšeobecnění pohledu na zdravotně postižené občany a starobní důchodce,
- nastartování procesu deinstitucionalizace a individualizace péče,
- reagování na aktuální evropské trendy (Krebs 2007, s. 274-276).

Prostřednictvím sociálních služeb je zajišťována pomoc při péči o vlastní osobu, zajištění stravování, ubytování, pomoc při zajištění chodu domácnosti, ošetřování, pomoc s výchovou, poskytnutí informací, zprostředkování kontaktu s okolním prostředím, psychoterapie a socioterapie a pomoc při prosazování práv a zájmů.

Cílem služeb bývá mimo jiné:

- podpora a rozvoj nebo alespoň zachování stávající soběstačnosti uživatele, jeho návrat do vlastního domácího prostředí, obnovení nebo zachování původního životního stylu,
- rozvoj schopností uživatelů služeb a poskytnutí jim možnosti, pokud toho mohou být schopni, vést samostatný život,
- snížení sociálního a zdravotního rizika souvisejícího se způsobem života uživatelů.

Základními činnostmi při poskytování sociálních služeb je zejména pomoc při zvládnutí běžných úkonů péče o vlastní osobu, pomoc při osobní hygieně

nebo poskytnutí podmínek pro osobní hygienu, poskytnutí stravy nebo pomoc při zajištění stravy, poskytnutí ubytování nebo pomoc při zajištění bydlení, pomoc při zajištění chodu domácnosti, výchovné, vzdělávací a aktivizační činnosti, poradenství, zprostředkování kontaktu se společenským prostředím, terapeutické činnosti a pomoc při prosazování práv a zájmů. Obsah základních činností u jednotlivých druhů sociálních služeb stanoví prováděcí předpis, a to zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů (<http://www.mpsv.cz/cs/9> ze dne 13.12.2012).

Dávky sociální péče

S účinností od 1. 1. 2007 došlo k zásadní změně v poskytování pomoci osobám, které se nacházejí ve stavu hmotné nouze. Zákonem č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, byl zrušen zákon č. 482/1991 Sb., o sociální potřebnosti, a v návaznosti na to pozbyla platnost většina stávajících dávek sociální péče. Po tomto datu zůstávají účinné pouze dávky sociální péče určené těžce zdravotně postiženým občanům (např. příspěvky na úhradu bytu, příspěvek na zakoupení motorového vozidla aj.), které nejsou vázány na sociální potřebnost.

Zmiňovaným předpisem byly nově zavedeny dávky pomoci v hmotné nouzi, kterými jsou příspěvek na živobytí, doplatek na bydlení a mimořádná okamžitá pomoc. Základním cílem dalších úprav systému sociální pomoci je snaha vytvořit moderní systém sociální pomoci, který by odpovídal podmínkám a potřebám demokratického státu s tržní ekonomikou, v němž není občan pouhým pasivním objektem paternalistické péče, nýbrž je aktivním subjektem, který má právo na pomoc k překonání obtížné sociální situace. Tomu odpovídá i změna nově užívaný název „sociální pomoc“ místo dosavadního pojmu „sociální péče“ tak, jako je tomu v zahraničních systémech. Cílem sociální pomoci je zabezpečení základních životních (tj. především biologických, psychických a sociálních) potřeb občanům, kteří se nacházejí v obtížné životní situaci a z objektivních nebo

subjektivních důvodů si je nejsou schopni vlastním přičiněním ani s pomocí rodiny zabezpečit. Prioritní role přitom musí patřit prevenci vzniku obtížných životních situací, v tomto směru jde především o vytváření příznivých podmínek pro vznik a fungování vhodných vztahů jak mezi jednotlivými lidmi navzájem, tak mezi občanem a společností. Značná důležitost bude v tomto směru patřit poskytování informací o možnostech řešení obtížné situace občanům, kteří se již do takového stavu dostali nebo kteří se do něj teprve mohou dostat (Krebs 2007, s. 282).

System pomoci v hmotné nouzi je moderní formou pomoci osobám s nedostatečnými příjmy, který motivuje tyto osoby k aktivní snaze zajistit si prostředky k uspokojení životních potřeb. Je jedním z opatření, kterými Česká republika bojuje proti sociálnímu vyloučení. Vychází z principu, že každá osoba, která pracuje, se musí mít lépe než ta, která nepracuje či se práci vyhýbá.

Zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, vymezuje situace spojené s nedostatečným zabezpečením základní obživy, bydlení a mimořádnými událostmi. Napomáhá řešení některých nárazových životních situací. Stanovuje, že každá osoba má nárok na poskytnutí základních informací, které vedou nejenom k řešení její současné situace, ale i k předcházení vzniku hmotné nouze. Nedílnou součástí pomoci v hmotné nouzi je sociální práce s klienty. V oblasti pomoci v hmotné nouzi plní v rámci sociální práce některé úkoly rovněž pověřené obecní úřady, obecní úřady obcí s rozšířenou působností a újezdní úřady.

Dle zmíněného zákona se osoba nachází v hmotné nouzi tehdy, jestliže ona sama či její rodina nemá dostatečné příjmy a její celkové sociální a majetkové poměry neumožňují uspokojení základních životních potřeb na úrovni ještě přijatelné pro společnost. Současně si tyto příjmy nemůže z objektivních důvodů zvýšit (uplatněním nároků a pohledávek, prodejem nebo využitím majetku, potřeba dietního stravování) a vyřešit tak svoji nelehkou situaci vlastním přičiněním.

V další části textu se budu podrobněji zabývat charakteristikou výše uvedených dávek pomoci v hmotné nouzi, protože se tímto postupně dostávám k upřesnění cíle bakalářské práce.

Příspěvek na živobytí

Je základní dávkou pomoci v hmotné nouzi, která pomáhá osobě či rodině při nedostatečném příjmu. Nárok na příspěvek na živobytí vzniká osobě či rodině, pokud po odečtení přiměřených nákladů na bydlení nedosahuje příjem této osoby či rodiny částky živobytí. Částka živobytí je stanovena pro každou osobu individuálně, a to na základě hodnocení její snahy a jejich možností. Pro stanovení živobytí rodiny se jednotlivé částky živobytí osob sčítají. Částka živobytí je tak odvislá od částek existenčního a životního minima.

Částka živobytí u osoby, která dluží na výživném pro nezletilé dítě částku vyšší než trojnásobek stanovené měsíční splátky, je totožná s částkou existenčního minima, případně zvýšená z důvodu dietního stravování. Částka živobytí u osoby, která je vedena v evidenci uchazečů o zaměstnání a v posledních šesti kalendářních měsících před podáním žádosti o dávku pomoci v hmotné nouzi jí byl skončen pracovní vztah z důvodu porušení povinnosti vyplývající z právních předpisů vztahujících se k jí vykonávané práci zvláště hrubým způsobem nebo s ní byl skončen jiný pracovní vztah z obdobného důvodu, se rovná částce existenčního minima, případně zvýšené z důvodu dietního stravování. Částka živobytí u osoby, které je poskytována zdravotní péče ve zdravotnickém zařízení po celý kalendářní měsíc, je totožná s částkou existenčního minima, případně zvýšenou z důvodu dietního stravování. Výše příspěvku na živobytí se stanovuje jako rozdíl mezi živobytím osoby či rodiny a jejich příjmem, od kterého se odečtou přiměřené náklady na bydlení, což jsou odůvodněné náklady na bydlení, kdy se srazí maximálně 30 % těchto nákladů, v hlavním městě Praze se odečítá maximálně 35 % (zákon č. 111/2006 Sb. o pomoci hmotné nouzi, ve znění pozdějších předpisů).

Doplatek na bydlení

Další dávka pomoci v hmotné nouzi řeší nedostatek příjmu potřebného k uhrazení nákladů na bydlení tam, kde nestačí vlastní příjmy osoby či rodiny včetně příspěvku na bydlení ze systému státní sociální podpory. Dávka je poskytována nájemci nebo vlastníku bytu, který má nárok na příspěvek na živobytí. Zákon umožňuje poskytnout doplatek na bydlení i ve výjimečných případech, kdy žadatel nemá nárok na příspěvek na živobytí, případně i žadateli, který využívá odlišnou než nájemní formu bydlení. Výše doplatku na bydlení je stanovena tak, aby po zaplacení odůvodněných nákladů na bydlení (tzn. nájmu, služeb s bydlením spojených a nákladů za dodávky energií) zůstala osobě či rodině částka potřebná na živobytí. Výplata doplatku na bydlení je časově omezena na 84 měsíce v období posledních 10 kalendářních let. Toto omezení neplatí pro domácnosti sestávající výlučně z osob starších 70 let a pro osoby se zdravotním postižením, které bydlí v pro ně postavených nebo upravených bytech (zákon č. 111/2006 Sb. o pomoci hmotné nouzi, ve znění pozdějších předpisů).

Mimořádná okamžitá pomoc

Tato peněžitá dávka je poskytována osobám, které se ocitnou v situacích, jež je nutno bezodkladně řešit. Zákon č. 111/2006 Sb. o pomoci v hmotné nouzi, ve znění pozdějších předpisů, stanoví šest takových okolností, za splnění kterých je uvedená dávka poskytnutá:

1. V případě, kdy nejsou plněny podmínky pro poskytnutí opakovaných dávek, ale pokud se takové osobě pomoc neposkytne, hrozí jí vážná újma na zdraví. Dávku lze poskytnout i v částce, která doplní příjem osoby do výše existenčního minima (u nezaopatřeného dítěte až do výše životního minima).
2. V případě, kdy je osoba postižena vážnou mimořádnou událostí (živelní pohroma, větrná pohroma, ekologická havárie, požár

- apod.). Dávku lze poskytnout až do výše 15násobku částky životního minima jednotlivce, tj. až do výše 51.150,-Kč.
3. V případě, kdy je zjištěn nedostatek prostředků k úhradě jednorázového výdaje spojeného např. se zaplacením poplatku za vystavení duplikátů osobních dokladů nebo v případě ztráty peněžních prostředků. Dávku lze poskytnout až do výše tohoto jednorázového výdaje.
 4. V případě nedostatečnosti prostředků, které má osoba k dispozici k nákupu nebo opravě předmětů dlouhodobé potřeby. Dávku lze poskytnout až do výše těchto výdajů, maximálně je však udělena v průběhu kalendářního roku do výše 10násobku částky životního minima jednotlivce, tj. až do částky 34.100,-Kč.
 5. V případě nedostatku prostředků, která má osoba k dispozici k uhrazení odůvodněných nákladů vznikajících v souvislosti se vzděláním nebo se zájmovou činností nezaopatřených dětí a na zajištění nezbytných činností souvisejících se sociálně-právní ochranou dětí. Dávku lze poskytnout až do výše těchto výdajů, maximálně je v průběhu kalendářního roku stanovena hranice výše 10násobku částky životního minima jednotlivce, tj. až do částky 34.100,-Kč.
 6. V případě, že osoba je ohrožena sociálním vyloučením. Jde např. o situace osob vracejících se z vězení, z dětského domova a z pěstounské péče po dosažení zletilosti nebo po ukončení léčby chorobných závislostí. Dávku lze poskytnout až do výše 1.000,-Kč. V průběhu roku může být poskytnuta opakovaně, součet však nesmí překročit 4násobek částky životního minima jednotlivce, tj. maximálně částku 13.640,-Kč (<http://www.mpsv.cz/cs/5> ze dne 15. 12. 2012).

2 Rodina

Rodina je nejstarší základní společenskou skupinou či společenstvím, které je velmi těsně spjaté nejrůznějšími vztahy uvnitř i navenek, s funkcemi a činnostmi zabezpečujícími potřeby všech svých členů. Tato skupina prochází neustálými změnami co do své velikosti, významu a začlenění do společnosti (Dunovský, Kovařík 1999, s. 91).

Možný dle Sobotkové (2007) rodinu definuje následovně: „rodina je dnes vnímána současně v řádu světa ji obklopujícího jako instituce racionální, pragmatická, funkčně vertikálně, hierarchizovaná a kulturně omezující a současně jako zvláštní soukromý svět autenticity, spontaneity, přirozené rovnosti a emocionality.“ (Sobotková 2007, s. 24).

A Kramer podle výše zmíněné autorky vymezuje rodinu takto: „rodina je skupina lidí se společnou historií, současnou realitou a budoucím očekáváním vzájemně propojených transakčních vztahů. Členové jsou často (ale ne nutně) vázáni hereditou, legálními manželskými svazky, adopcí nebo společným uspořádáním života v určitém úseku jejich životní cesty. Kdykoli mezi blízkými lidmi existují intenzivní a kontinuální psychologické a emocionální vazby, může být užíván pojem rodina, i když jde např. o nesezdaný pár, o náhradní rodinu atd.“ (Sobotková 2007, s. 24).

2.1 Specifika české rodiny

České dějiny od roku 1621 je možné, tedy až na krátká období, vidět jako dějiny útisku. Rodina byla v této době jakýmsi útočištěm. Mohlo by se však zdát, že toto postavení rodinu upevňovalo, avšak nebylo tomu tak. Rodina nikdy nebyla nedobytnou tvrzí, protože její vnější hranice má vždycky jistou propustnost. Platí, že čím je stát totalitnější, tím víc usiluje o proniknutí do soukromí rodiny a tím víc z rodiny dělá věc veřejnou.

Prvním signálem selhávání představ o možnostech kolektivu, jež byl považován za hlavního nositele společenského pokroku, byly v podmínkách České republiky očividné neúspěchy kolektivní výchovy dětí. Již

v šedesátých letech minulého století v České republice začíná kvalifikovaná prorodinná kritika způsobů zacházení s dětmi v dětských domovech. Objevuje se tehdy i pojetí deprivčního syndromu. Pevná citová vazba mezi dítětem a rodičem je prohlášena psychology za nutnou podmínku zdravého psychického vývoje člověka. Kritické výhrady byly později adresovány všem kolektivním zařízením pro děti a to jeslemi počínaje a školními družinami konče. Neuskutečňovalo se ani slibované osvobození žen od ubíjejících domácích prací pomocí dobře fungujících služeb. Zaměstnanost žen značně stoupala a naplňovala potřeby budovaného průmyslu. Dosáhla téměř úplné zaměstnanosti žen v tzv. produktivním věku. Práce v domácnosti však pro ženy zůstávala dál jakousi druhou směnou. Vysoká zaměstnanost žen byla však nutná i z ekonomického hlediska, protože rodina nemohla vystačit jen s příjmem muže.

Po pádu komunistického režimu po roce 1989 stoupla sňatečnost a mírně klesla rozvodovost, což se však v několika dalších letech rychle změnilo. Obojí se dá vykládat jako příznak nejistoty, kdy sňatek je jistým zabezpečením proti ekonomickým a jiným těžkostem a mnozí lidé tak musí čelit problémům, s jakými se dosud nesetkali. Pracovníci manželských poraden informují o nových typech rodinných obtíží, které jsou vyvolané změnou sociálního uplatnění jednoho z manželů. Na druhé straně vedou společenské změny k posílení soudržnosti zejména v těch rodinách, které se rozhodly k samostatnému podnikání. Význam rodiny jako zázemí tedy obecně stoupl.

K charakteristickým rysům v této situaci patří i to, že emancipační požadavky žen, v poslední době na v západních zemích znatelné i emancipační požadavky mužů, nenašly v Československu před rokem 1989 svůj přiměřený výraz ve společenských hnutích. Nebyla přítomna ani vlna soudních procesů, ve kterých jsou muži obviňováni z obtěžování žen (Matoušek 1993, s. 46-49).

2.2 Definice rodiny

Dle Dunovského (1999) biosociální systém, který tvoří rodina, neustále nachází své místo ve společnosti, která je dále ovlivňována a formována. Rodinu je možné chápat jako malou primární společenskou skupinu, která je založena na svazku muže a ženy, na pokrevním vztahu rodičů a dětí či vztahů jej nahrazujících (osvojení), na společné domácnosti, jejíž členové plní společensky určené role, které následně vyplývají ze společného soužití (Dunovský, Kovařík 1999, s. 91-92).

Rodina existuje proto, aby lidé mohli pečovat a věnovat se svým dětem. Je možné ji řadit mezi základní jednotky každé lidské společnosti, protože je biologicky důležitá pro udržení lidstva. Rodina propojuje generace a je tvořena vzájemnou souvislostí a poutem solidarity. Prvním modelem, se kterým se dítě setká, je přeci rodina, která je rámcem pro osobní vývoj dítěte, poskytuje určité typy podpory, ale také jej vystavuje možným konfliktům. Rodina se snaží dítěte předávat to nejpodstatnější, což jsou zejména sociální dovednosti, bez kterých se v budoucím životě neobejde (Matoušek 2003, s. 9).

Rodinu je možné rozdělit do několika skupin. Dle Krause (2008) rodina tvořena rodiči (rodičem) a dětmi bývá nazývána rodinou nukleární (jadernou). Rodinu, která je rozšířená o blízké příbuzné, prarodiče, strýce, tety apod. je možné označit termínem rodina rozšířená (velká). Rodina, ve které dítě vyrůstalo, je do budoucna jeho rodinou orientační, rodinný svazek, který později samo dítě zakládá, se označí za rodinu prokreační. Z hlediska průběhu socializace má zásadní význam, jak se daří rodině vypořádat s naplněním všech funkcí.

Je tedy možné dále na rodinu nahlížet jako na rodinu funkční (funkce plní přiměřeně) a dysfunkční (rodina nezvládá své základní funkce, je vnitřně rozkládána a zásadně je tak porušen i socializační vývoj dítěte) (Kraus 2008, s. 80).

2.3 Základní funkce rodiny

Vývojem společnosti se neustále funkce rodiny pozměňovaly, ale přesto zastávají v rodině důležitou roli. K těmto funkcím patřily zejména:

- **funkce reprodukční** – je primární funkcí a patří k ní přivádět na svět potomky a zajišťovat tak podmínky pro jejich další vývoj a rozvoj.
- **funkce ekonomicko – zabezpečovací** – znamená, že rodina se podílí na výrobě i spotřebě statků.
- **funkce emocionální** - u této funkce je důležité, aby rodina byla schopná zajistit svým členům pocit bezpečí, jistoty a také citové zázemí
- **výchovná a socializační funkce** – tato funkce je nutná pro vytváření vhodného prostředí pro rozvoj potenciálu dítěte, jeho schopností a připravení dítěte na vstup do společnosti (Krčmářová 2007, s. 98).

Kraus (2008) uvádí mimo jiné i další dvě funkce rodiny:

- **funkce ochranná nebo také zaopatřovací či pečovatelská** - tato funkce je určena k zajišťování životních potřeb dětí a všech členů rodiny. Životními potřebami jsou vnímány biologické, hygienické i zdravotní potřeby. Před rokem 1989 přebíral z části tuto funkci stát (např. formou povinných preventivních prohlídek, očkováním atd.). V dalších letech stát ponechal tuto funkci více v „rukou“ rodiny (např. zubní preventivní prohlídky již nejsou organizovány školou, pacienti více přispívají na lékařskou péči, mohou být z nemocnic propuštěni dříve i do domácího léčení, protože rodina se o rodinného příslušníka může postarat)

- **rodina je institucí, která by neměla zapomínat na zábavu, relaxaci a rekreaci** - tato aktivita je důležitá pro všechny členy rodiny, ale největší význam má pro děti. Rodina naplňuje tuto funkci společně, kdy její členové dohromady tráví svůj volný čas, dovolené aj. Podle toho, jak rodina uskutečňuje tyto aktivity, je zmíněná funkce dostatečně či nedostatečně zajišťována (Kraus 2008, s. 82-83).

Funkcemi rodiny jsem se zabývala v předchozím textu, dále se budu zabývat i rodinným dysfunkcemi.

2.4 Dysfunkce rodiny

„Poruchou rodiny rozumíme takovou situaci, kdy rodina v různé míře neplní základní požadavky a úkoly, dané společenskou normou a vyjádřené v očekávání na přiměřené začlenění jejich členů do společnosti (zde především dětí). V obecném pojetí můžeme poruchu rodiny také vyjádřit jako selhání některého člena nebo členů rodiny, jež se projevuje v nedostatečném plnění některých nebo všech základních rodinných funkcí.“ (Dunovský 1999, s. 101).

V případě, že rodina nedodrží základní pravidla svých důležitých funkcí, si mnohdy její členové neuvědomují, že nejvíce tímto trpí děti, kdy může být tímto narušen i jejich další vývoj. V dysfunkční rodině se objevují vážné poruchy některých nebo i všech funkcí rodiny, které v každém případě ohrožují nebo poškozují rodinu, a zasahují ji jako celek a především jsou tak patrné ve vývoji a v prospěchu dítěte (Dunovský 1999, s. 108).

V současné době je nahlíženo na dysfunkci rodinného systému poměrně obecněji, kdy dysfunkční je taková rodina, v níž jeden nebo více členů produkuje maladaptivní, nezdravé chování. Dysfunkční rodiny vykazují některé z těchto následujících charakteristik: popírání či neřešení problémů, chybějící intimita, vzájemné obviňování, zastávání rigidních rolí, potlačování osobní identity na úkor rodinné identity, individuální potřeby

členů rodiny jsou obětované dysfunkčnímu rodinnému systému, v rodině je přítomna nejasná komunikace, chybí zřetelné hranice mezi členy rodiny a jsou přítomna nejasná pravidla a kompetence. Dysfunkční rodinný systém může, ale nemusí, produkovat individuální psychopatologii, např. užívání návykových látek, asociální chování či neurotické obsese. Psychopatologie jednotlivých členů rodiny zpětně může působit na fungování rodiny jako celku (Sobotková 2001, s. 33).

I přes možné dysfunkce má rodina pro dítě obrovský význam. Dítě se do rodiny narodí a od rodičů získává genetickou výbavu, rodina také má rozhodující vliv na celkový rozvoj jeho osobnosti a to zvláště v nejranějším období jeho dětství, a to jak v oblasti tělesné, duševní, ale i v oblasti sociální. Sociální status dítěte určuje rodina, ta také ovlivňuje jeho sociální prestiž a sociální sebeuvědomění. V rámci rodiny si dítě uvědomuje své postavení a místo ve společnosti (Dunovský, Kovařík 1999, s. 99).

V dosavadním textu zatím zmiňuji rodinu jako takovou a mám tím na mysli rodinu nukleární, tedy rodinu úplnou tvořenou otcem, matkou a dětmi. Myslím si, že i většina lidí se domnívá, že takových nukleárních rodin je převaha, což však není pravda. Odhaduje se, že v České republice tvoří nukleární rodiny třetinu počtu rodin a pouze pětinu všech domácností. Zbytek, tedy většinu, tvoří lidé žijící sami nebo jen s dítětem bez partnera nebo rodinu tvoří příslušníci tří či čtyř generací v různých, z hlediska nukleární rodiny nekompletních, konstelacích. Schopnost rodiny vychovávat děti a vyrovnávat se s těžkostmi je závislá také na tom, jak je rodina napojena na své sociální okolí. Toto spojení se nazývá sociální síť rodiny, což je koalice rodin na sobě závislých. Do této sítě se někdy počítají ještě i jiní nepříbuzní lidé (přátelé, známí, případně i profesionálové pracující v institucích, jež s rodinou přicházejí do styku). Představa rodiny o sociálním okolí je propojena s představou o místě, na kterém rodina žije (Matoušek, 1993, s. 38-39).

Rodina tvořená oběma rodiči tedy představuje úplnou rodinu. Dítě dle Matějčka (1986) potřebuje ke svému zdravému vývoji osobnosti uspokojení základních psychických potřeb, což je potřeba stimulace, učení, jistoty,

identity, životní perspektivy. Nejlépe těchto potřeb dítě dosáhne v řádně fungující rodině (Matějček 1986, s. 29-32). V rodině funkční je zajištěn dobrý vývoj dítěte a jeho prospěch a takových rodin je naštěstí v populaci většina (Dunovský 1999, s. 106).

2.5 Neúplná rodina

V neúplné rodině je přítomen pouze jeden z rodičů, a je to otec nebo matka. Počet neúplných rodin stále přibývá a hrají zde velkou roli rozvody, úmrtí jednoho rodičů nebo i svobodné rodičovství. Je to však především matka, kdo zastává funkci osamocené rodiče a pečuje o dítě. V takovém případě samozřejmě hrozí i možné nebezpečí pro vývoj dítěte, a to z hlediska ztráty otcovského činitele ve výchově (Matějček 1986, s. 29-30).

V neúplné rodině zůstává s dítětem jen jeden z rodičů, přičemž ten druhý není přítomen. Příčin takového složení rodiny může být několik, kdy nejčastěji to bývá úmrtí jednoho z rodičů, rozvod, svobodné mateřství aj. Často používaný termín neúplná rodina však nebývá vždy dostatečně výstižný, zahrnuje totiž jednočlenné domácnosti rozvedených a ovdovělých osob i funkční partnerství, kde sice nedošlo k sňatku, ale partneři fakticky žijí jako rodina. Avšak k vymezení neúplných rodin je možné použít definici ze zákona o státní sociální podpoře, kde za osamělého rodiče „se považuje rodič, který je svobodný, ovdovělý nebo rozvedený, pokud nežije s druhem...“. Tím by se však vyloučila početná skupina rodin, v nichž jeden z rodičů se zbytkem rodiny fakticky nežije, ale k rozvodu dosud nedošlo. Pro tuto práci je však relevantní situace rodiče, který nežije s partnerem, ať už je svobodný, rozvedený, ovdovělý, nebo je to rodič, který sice není formálně rozvedený, ale ve skutečnosti také s partnerem nežije (Kodymová, Koláčková 2005, s. 43).

Podle Šťastné (2009) je možné rozlišit různé způsoby vzniku neúplné rodiny:

- úplná rodina vůbec nevznikne – jedná se o způsob, kdy svobodná matka zůstane sama se svým dítětem,

- úplná rodina přestane dočasně nebo trvale plnit svoji funkci - např. pokud rodič je s dítětem dočasně sám, protože druhý rodič je ve výkonu trestu nebo opustil rodinu,
- úplná rodina zanikne, a to buď přirozenou cestou (smrtí jednoho z rodičů) nebo cestou nepřirozenou, čímž je rozvod manželství.

Posledně zmiňovaný případ je nyní nejrozšířenějším při vzniku neúplných rodin. S neúplnými rodinami se lze setkat v průběhu celé historie, s postupem času však docházelo k proměnám ve způsobu jejich počátku. I v minulosti tvořily významný podíl v rámci rodinných domácností, vznikaly však především v důsledku vysoké intenzity úmrtnosti, která postihla jednoho z rodičů, a menší pravděpodobnosti druhých a dalších sňatků ovdovělých. Výjimkou nebyly ani nemanželské děti svobodných matek, tedy dětí narozené matkám v důsledku nedokonalé antikoncepce, kdy tyto děti následně byly nechtěné.

Jedním z významných demografických a sociálních fenoménů je v současné době vzestup podílu dětí rodičích se neprovdaným matkám. Mimomanželská plodnost, tedy počet dětí narozených mimo manželství, vzrůstá ve všech evropských zemích. V České republice, podobně jako i v ostatních postkomunistických státech, je jedním z výrazných rysů demografického vývoje velmi rychle se zvyšující množství těchto dětí, které jsou narozeny mimo manželství. Do konce osmdesátých let minulého století tento podíl nikdy nepřesáhl 10 % a Česká republika tak patřila k zemím s nejnižším zastoupením nemanželsky narozených dětí. Od devadesátých let minulého století však počet takto narozených dětí postupně narůstal a v roce 2006 již dosáhl téměř jedné třetiny. Česká republika se tak řadí k zemím se středními či mírně vyššími hodnotami.

Druhým z uvedených fenoménů je rozvodovost, respektive její neustále se zvyšující intenzita, a to napříč evropskými zeměmi. Partnerství již není chápáno jako nerozdělitelný svazek, což opětovně potvrzují sociologická šetření také v České republice. Ta se vyznačuje jistou různorodostí v názorech na rozvod jakožto způsob zániku manželství, kdy na jedné straně je rozvod obecně hodnocen jako špatná věc, na druhé straně

je považován za správné řešení manželských neshod, a to i v případě, kdy jsou v rodině přítomny děti (Šťastná 2009, s. 12-15).

V další části textu se budu zabývat charakteristikou skupiny osamocených rodičů, kteří mají v péči jedno či více nezletilých dětí.

2.6 Osamocený rodič

Role osamělého rodiče žijícího pouze se svými dětmi a bez partnera bývá běžným důsledkem rozpadu partnerského vztahu. Je to pozice, která většinou jednoznačně nezávisí na volbě člověka, jenž ji získá. Je pravděpodobné, že pokud by byla nějaká možnost výběru, mohlo by v těchto případech jít pouze o volbu mezi dvěma negativními alternativami, a to mezi neuspokojivým partnerstvím anebo životem osamělého rodiče. Postavení osamělého rodiče je náročnější a je spojené s většími riziky, může být i subjektivně vnímáno méně uspokojivě. Po rozvodu tak může dojít ke změně v rodičovském chování, k nárůstu stresu, který se projeví sníženou tolerancí, větší tendencí k trestání a naopak, redukcí času, který rodič dítěti věnuje, a následně také omezením jeho kontroly. Přetížený a stresovaný rodič vyžaduje, aby dítě nemělo žádné problémy, ale často nemá dost sil, aby takovým obtížím dokázal účinně předcházet. Osamělý rodič musí zastávat univerzální roli, v níž je nutno zachovávat typické otcovské i mateřské chování. Vzhledem k tomu může ztrácet specifické mužské i ženské rysy. Osamělí rodiče se stávají dominantnějšími, ale i tolerantnější, resp. lhostejnějšími a unavenějšími.

Osamělým rodičem bývá častěji matka než otec, a to přibližně v poměru 9:1. Nejčastěji jde o rozvedenou ženu, která žije ve velkém městě a má děti ve věku od 10 let do 18 let (Vágnerová 2007, s. 162). Jen v 10 % rodin s jedním rodičem je v „čele rodiny“ muž. Ekonomické zajištění rodiny, vedení domácnosti a čas věnovaný výchově a péči o děti je pro osamocenou matku samozřejmě velkou zátěží. V některých případech nedokáže naplnit potřeby svých dětí tak dobře, jak by si přála, což může snižovat její sebedůvěru a může to vést k pocitům beznaděje. Chybějícím

otcem v rodině přichází jak chlapec, tak děvče o potřebný vzor mužské role. V literatuře je tak možné setkat se s názorem, že nepřítomnost otce v rodině způsobuje výchovné problémy ve větší míře, než je běžné, a následně i zvýšenou delikvenci mládeže vyrůstající v těchto rodinách. Pravděpodobnější však je, že významnější příčinou než nepřítomnost otce a jeho možné chybějící autority je špatná ekonomická situace popisovaných rodin.

Osamocení otcové se dle Kodymové, Koláčkové (2005) potýkají se stejnými problémy jako osamělé matky, což je zejména skloubení nároků práce a péče o děti. Někteří z osamocených otců mají v péči děti proto, že matka od rodiny matka nebo jí soud odmítl svěřit děti do péče. Otec po rozpadu rodiny může mít potíže při zvládnání pocitů bolesti a hněvu. Často se pak stane, že v budoucnosti odmítne umožnit kontakt matky s dítětem. Považuje totiž touhu dítěte po matce za zavržení své vlastní osoby. Otcové mohou mít také potíže s dcerami, které se v dospívání mohou stát „připomínkou“ ženy, která otce odmítla (Kodymová, Koláčková 2005, s. 44).

Reakcí na zátěž spojenou s rolí osamělého rodiče bývají různé obranné mechanismy, kterými je např. racionalizace nebo agresivita. Osobní nespokojenost a chronická stresová situace, která je dána množstvím povinností a často i materiálními obtížemi, mohou být příčinou pochybení v plnění rodičovské role. Osamocенý rodič někdy nezvládne uspokojit ani běžné potřeby svého dítěte a navíc děti, které žijí jen s jedním rodičem, bývají v tomto směru mnohem náročnější. Vyžadují více pozornosti, protože nemohou jít se svým přáním či dotazem za druhým rodičem. Častěji vyžadují víc pozornosti i proto, že je rozchod rodičů připravil o bývalou jistotu, a tím se zvýšila jejich závislost na rodiči, který s nimi zůstal. Je možné, že si tak potřebují udržet alespoň jeho (Vágnerová 2007, s. 108).

Dále se budu zabývat tématem rodičovství, které je považováno za zcela přirozené, ne-li samozřejmé vyústění manželství, a je jedním z hlavních důvodů k jeho uzavření. Může být zdrojem psychosociálního obohacení, ale zároveň představuje velkou životní zátěž. Rodičovská role je

důležitou součástí identity dospělého člověka. Je to role primárně biologicky podmíněna, která má i svou psychickou i sociální hodnotu. Je také dosti specifická a v mnoha směrech se liší od ostatních rolí dospělého věku. Lze ji charakterizovat v několika následujících bodech:

1. Rodičovská role je silně asymetrická, je to jediná, nezpochybnitelně nadřazená, role. Rodič je dominantní autoritou, dítě je závislé na jeho péči a zároveň je mu ve všem podřízené. Rodičovská moc a pocit kontroly nad dítětem je téměř absolutní, protože rodič rozhoduje prakticky o všem, co se dítěte týká.
2. Ve srovnání s ostatními rolemi má jeden odlišný znak a to, že není vratná. Nelze přestat být rodičem a nelze ani dítě vyměnit, pokud by jeho vlastnosti nebyly vyhovující, což však v případě partnera i profese možné je. Člověk, který se stane rodičem, jím prostě zůstává navždycky.
3. Dítě rodiče poutá specifickou a nezrušitelnou vazbou k partnerovi, druhému rodiči, protože je jejich společným potomkem.
4. Rodičovství, a to vzhledem k naprosté závislosti malého dítěte, představuje zásadní zvrát v životě člověka, což následně vyžaduje změnu životního stylu. Nese s sebou mnoho povinností a omezení a klade značné nároky i na zodpovědnost každého rodiče (Vágnerová 2007, s. 108-109).

S ohledem na téma práce se dotknu i pojmu osamocené rodičovství. Osamocené rodičovství přináší vážný a mnohdy podceňovaný společenský problém, který se v podobě psychické, případně i ekonomické zátěže může přenášet do dalších generací. Osamocení rodiče jsou, na rozdíl od úplných rodin, častěji ohroženi nezaměstnaností, nedostatečným přístupem k přiměřenému bydlení, sociální izolací, chudobou či sociálním vyloučením.

Matějček podle Kodymové, Koláčkové (2005) uvádí dvě základní funkce rodiny: zajištění citového zázemí všem svým členům a příprava dětí pro život ve společnosti. Obě funkce mohou být ohroženy nedostatkem

času, kterého je převážně v rodinách osamocených rodičů méně než v rodinách úplných, kde děti mohou získat více pozornosti a péče ze strany obou rodičů. Osamocený rodič může být natolik pohlcen vlastní prací a péčí o domácnost, že mu na hraní, učení či povídání si s dítětem mnoho času nezbývá. Sociální a psychologické dopady má ovšem i narušení funkce ekonomicko-zabezpečovací (Kodymová, Koláčková 2005, s. 44-45).

Příjem rodiny přímo ovlivňuje kvalitu zabezpečování každodenních potřeb, kterými je zejména zajištění stravy, bydlení, zdravotní péče, vzdělávání apod. Nevýhodná ekonomická situace neúplných rodin omezuje možnosti jejich dětí pro realizace mimoškolního duševního, kulturního a sportovního rozvoje. Častým problémem je nedobytnost výživného, která následně ohrožuje uspokojování základních existenčních potřeb popisovaných rodin. Ty se ocitají v kritických poměrech, protože soudní řízení a vymáhání výživného může trvat řadu měsíců i let. Riziko chudoby se u osamocených rodičů častěji týká matek než otců, kteří jsou obecně ekonomicky lépe zajištěni. Problém netkví jen v materiální oblasti, i hmotná nouze však mívá další sociální dopady, z nichž za nejzávažnější lze považovat sníženou dostupnost vzdělání. Kodymová, Koláčková (2005) se opřely o závěry Smithe, jenž uvádí, že chudoba rodiče může přímo ovlivnit kvalitu vzdělání dítěte. Rodič si nemůže dovolit zaplatit knihy, školní výlety nebo doučování, což by dítěti mohlo při studiu pomoci. V důsledku toho se dítěti nemusí podařit získat znalosti a dovednosti potřebné pro přístup k vyššímu vzdělání a získá tak později jen nekvalifikovanou práci. Chudoba je tak spojena s celým řetězcem dalších nevýhod, které poškozují jak rodiče, tak i jejich děti (Kodymová, Koláčková 2005, s. 45-46).

U osamocených rodičů představuje nezaměstnanost značné riziko, protože případná chudoba se nedotkne jen životní situace rodiče, ale může vyvolat i chudobu dětskou. Na trhu práce je osamocený rodič s dítětem či dětmi pro zaměstnavatele značně neatraktivní. I přes pracovní-právní opatření, která mají ochránit rodiče po návratu z rodičovské dovolené před ztrátou zaměstnání, se právě tito velmi často ocitají na v evidenci Úřadu práce.

Osamocené matky po skončení rodičovské dovolené mají někdy jen malou nebo žádnou praxi, u některých profesí se mohou prokázat jen „zastaralými“ dovednostmi získanými „přežilým“ vzděláním. Zaměstnavatelé je odmítají právě proto, že pečují o dítě bez pomoci druhého rodiče. Tyto rodiny se pak stávají příjemci sociálních dávek a jejich příjmy se pohybují na úrovni hranice životního minima.

Je zřejmé, že osamělí rodiče tak kromě finanční pomoci potřebují jednak služby, a to sociální, zdravotní či jiné, které napomáhají zvládnutí výchovné a zabezpečovací funkce rodiny, jednak je pro ně nutné zajistit podmínky pro skloubení pracovních a rodinných rolí.

Více než polovina neúplných rodin vzniká rozpadem manželství. Nepříznivá finanční situace však určitou část bývalých manželů nutí i po rozvodu bydlet ve společném bytě. To často komplikuje fungování nově vzniklého typu rodiny. Vážnou se tato situace stane v okamžiku, kdy je matka nucena pro nedostatek jiných možností setrvat ve společném bytě s mužem, který ji týrá. V kritických případech nabízejí neziskové organizace ubytování v azylových domech pro matky s dětmi, jež však mají značně omezenou kapacitu, a pobyt v takovém typu zařízení je časově omezen. Osamocení rodič může také bydlet se svými rodiči, případně i se sourozenci v jednom bytě. Ve vícerodinné domácnosti pak následně mohou vznikat problémy s vymezením teritoria a s ochranou soukromí nové rodiny, také s určením kompetencí a autority při výchově dítěte.

Jak jsem již výše uvedla, osamocení rodič je zpravidla nucen v chodu domácnosti zastávat obě rodičovské role, což s sebou přináší značné omezení jeho vlastního volného času a také omezení sociálních kontaktů převážně jen na kontakty pracovní a příbuzenské. Na setkávání jiného druhu, a to schůzek s přáteli, kulturní či sportovní aktivity, nemusí zbývat rodiči čas ani energie. Další významnou překážkou v zapojení se do společnosti je i možný nedostatek finančních prostředků na zaplacení tzv. volnočasových aktivit či na placené hlídání dítěte jinou osobou (Kodymová, Koláčková 2005, s. 46-47).

Sociální vyloučení rodiče bývá založeno na následujících faktorech: příslušnost k národnostní menšině, neuspokojivé bydlení bez základního vybavení, nedostatečné vzdělání, špatný zdravotní stav či ztráta sociálních kontaktů. Základní příčinou sociálního vyloučení je podle mnoha odborníků dlouhodobá nezaměstnanost, která souvisí s komplikovaným uplatňováním některých skupin obyvatel na trhu práce. Mezi uvedené skupiny nesporně patří osamělí rodiče, zejména pak osamělé matky.

I když jeden rodič nemůže plně nahradit péči obou rodičů, neznamená to, že na „láskyplnou péči“ má výhradní právo jen úplná rodina. Rodiny osamocených rodičů jen potřebují větší podporu při plnění svých rodičovských povinností. Tato podpora se uskutečňuje ve dvou rovinách, a to v rovině finanční, což je oblast sociální politiky, a nefinanční, což je sféra sociální služeb. Část rodin s dětmi získává tak finanční podporu podle zákona o státní sociální podpoře. V případě, že jsou příjmy rodiny i při započtení dávek státní sociální podpory nižší než je výše životního minima, může rodina dospět k přiznání nároku na dávky pomoci v hmotné nouzi, jestliže jsou splněny další zákonné podmínky (Kodymová, Koláčková 2005, s. 47-48).

2.7 Matky samostatně pečující o děti a jejich situace v České republice

Hasmanová Marhánková ve své studii se opírá o výsledky Dudové, která se zabývá tím, že sčítání lidu v roce 2001 ukázalo, že rodiny vedené jedním rodičem tvoří téměř 20 % všech rodin. Mezi rodinami, kde jsou přítomné na rodičích závislé děti, tvoří tento typ rodin téměř 24 %. Osamělé rodičovství je přitom silně omezující zkušeností, která s větší pravděpodobností „dopadá“ více na ženy. Ty tvoří 90 % osob, jež vedou domácnosti, kde je svou autoritou přítomný pouze jeden z rodičů. Současný demografický vývoj ukazuje, že počet osamělých rodičů, či s ohledem na jejich dominanci spíše osamělých matek, bude narůstat. Tato skutečnost je způsobena především dvěma činiteli. První z nich představuje trvající

vysoká rozvodovost, která je pro Českou republiku příznačná od poloviny osmdesátých let minulého století. Původními pečovatelkami o děti narozené v manželství se přitom stávají ve velké většině ženy. Druhým významným činitelem je rostoucí počet dětí narozených mimo manželství. Od devadesátých let minulého století došlo v České republice k prudkému nárůstu této tzv. mimomanželské plodnosti. V roce 1990 tvořil podíl těchto dětí 8,6 %. V roce 2007 se však tento počet téměř zčtyřnásobil, a to na 34,5 % dětí, které se narodily neprovdaným matkám (Hasmanová Marhánková 2011, s. 3).

Tato autorka se také opřela o závěry Kuchařové a Hamplové a uvedla ve své studii, že osamělé matky bývají jako skupina velmi často jednotné. Zkušenost osamělého mateřství se přitom liší s ohledem na konkrétní životní situaci žen, kdy důležité jsou také osobní charakteristiky těchto žen a okolnosti, které je k takové roli v rodině vedly. Může se jednat o různé skupiny potýkající se s různými obtížemi. K určitému statusu a okolnostem, které jej provázejí, osamělé matky vedou nejčastěji následující tři cesty:

1. osamělé mateřství jako důsledek rozvodu či rozpadu partnerství

Tento důvod byl určující v České republice především v 80. letech minulého století a s ohledem na vysokou rozvodovost a často mechanické svěřování dětí do péče matek stále přetrvává jako jeden z nejvýznamnějších momentů vedoucích k osamělému mateřství. Typická je v těchto případech rychlá a také zásadní změna ekonomické situace rodiny i potřeba nově uspořádat péči o děti a celou domácnost, protože v rozpočtu rodiny již není možné počítat s příjmem druhého rodiče. Je nasnadě, že druhému z rodičů zůstává vyživovací povinnost vůči dětem, většinou však výše částky vypočítaného výživného dostatečně nekompensuje ztrátu dalšího příjmu. Zároveň s odchodem jednoho z pečovatelů jsou kladeny nové nároky na ujasnění si hranic ve výchově dítěte. Ženy také často disponují nižšími příjmy než jejich bývalí partneři, což dále prohlubuje nedostatečnou finanční situaci rodiny. Riziko chudoby osamělých matek je tak jedním

z nejvýraznějších vad doprovázejících rozpad partnerství. V důsledku rozvodu či rozchodu se ženy osamělými matkami stávají nejčastěji ve věku od 25 let do 49 let.

2. Mimomanželská plodnost

Vysoká mimomanželská plodnost je v současnosti statisticky nejčtenější příčinou získání „pozice“ osamělé matky. Je však potřeba vzít v úvahu, že zdaleka ne každá mimomanželská plodnost je doprovázena rovněž osamělým mateřstvím, a to i přesto, že matky mohou formálně tento status získat. Odhaduje se, že minimálně polovina dětí narozených mimo manželství se narodí ženě, která žije bez partnera. Tyto matky jsou nejčastěji ve věku od 25 let do 29 let.

3. Ovdovění

Relativně nízký počet osamělých matek se dostává do situace, kdy vychovávají děti bez partnera, po jeho úmrtí. Tato příčina byla během uplynulých let převládající až do druhé poloviny dvacátého století. V současné době však je tento důvod rozpadu vztahu rodičů patrný jen u minimálního procenta případů. Mezi osamělými rodiči je v těchto případech zjevný i stabilní počet mužů. Jejich situace je však většinou odlišná než v případě žen. Týká se to zejména jejich postavení na trhu práce, výše příjmu i bariér, kterým jsou v zaměstnání vystaveni (Hasmanová Marhánková 2011, s. 3-4).

Matky samostatně pečující o děti tvoří skupinu, která musí čelit několika vzájemně propojeným druhům znevýhodnění a patří ke skupinám nejvíce ohroženým nezaměstnaností a následnou chudobou. Tato situace však nemá dopad pouze na samotné ženy, ale rovněž i na děti, jež jsou na jejich příjem a péči odkázané.

I s ohledem na význam příjmu osamělých matek pro zabezpečení jejich domácnosti jsou tyto matky v porovnání s jinými matkami, v jejichž domácnosti jsou přítomni oba rodiče, významně ekonomicky aktivnější.

I když jsou tyto matky také více ohroženy nezaměstnaností. Hasmanová Marhánková se zabývá výsledky výzkumů Dudové a Kuchařové, kdy bylo prokázáno, že nezaměstnanost osamělých matek je ve všech státech Evropy statisticky vyšší než nezaměstnanost žen, které ve svém rodinném rozpočtu mohou počítat se dvěma příjmy. Míra nezaměstnanosti osamělých matek dosahovala v roce 2005 výše 13,6 %, u matek žijících v rodinách se dvěma rodiči tato míra byla 7,7 %. Vyšší riziko nezaměstnanosti osamělých matek je alarmující především s ohledem na nezbytnost jejich pravidelného příjmu pro celou rodinu. Tyto matky také pracují v porovnání s matkami s partnerem častěji na plný úvazek. Podle průzkumů kombinuje péči o děti se zaměstnáním na plný úvazek z nich. Výjimku tvoří pouze osamělé matky, které pečují o děti velmi nízkého věku. Variabilita pracovního úvazku se tak může stát jedním určujících kritérií úspěšného skloubení zaměstnání a péče osamělé matky, protože tyto musí rovněž čelit odpovědnosti za finanční zajištění rodiny, což z příjmu z nižšího pracovního úvazku je obtížně proveditelné (Hamanová Marhánková 2011, s. 5).

Tato autorka také dle Pfeiferové označuje osamělé matky na trhu práce jako jednu z nejohroženějších skupin. Může u nich docházet ke kumulaci několika znevýhodnění, která následně znesnadňují pohyb na trhu práce:

- ženy jako skupina obecně jsou vystaveny na trhu práce řadě znevýhodnění, která se dále promítají i do pravděpodobnosti jejich přijetí, výše platu i rizika nezaměstnanosti,
- pokud jsou v rodině děti nízkého věku závislé na péči matky, je možné, že tato skutečnost při přetrvávajících diskriminačních praktikách na trhu práce může působit jako rizikový faktor, a to především při přijímání do zaměstnání,
- u osamělých matek je nevýhodná situace násobena ještě absencí partnera, což může být pro potenciálního zaměstnavatele ukazatelem větší pravděpodobnosti nepřítomnosti v zaměstnání v důsledku např. péče o nemocné děti (Hasmanová Marhánková 2011, s. 5).

Empirické výzkumy dle Hasmanové Marhánkové, která čerpala ze závěrů Kuchařové a Pfeiferové, poukazují na to, že největším obtížím čelí osamělé matky, jež se na trh práce vrací po ukončení péče o děti z důvodu čerpání mateřské a rodičovské dovolené. Většina zaměstnavatelů neumožňuje ženám zůstat v kontaktu s jejich profesí, aby mohly nadále budovat svůj lidský kapitál. Osamělé matky rovněž narážejí na bariéry při budování vlastní kariéry, proto na vyšších kariérních postech mají tyto matky nižší zastoupení. Výše uvedené výzkumy také upozorňují na to, že pro matky samostatně pečující o děti jsou při hledání zaměstnání klíčové především následující tři faktory:

1. Možnost sladit práci a rodinu

Tento faktor patří k nejčastěji uváděným. Nároky, které osamělé matky na své zaměstnání mají, se často odvíjejí od objektivních překážek v podobě omezení doby zařízení vhodného pro děti či vzdálenosti bydliště od místa zaměstnavatele. Slučitelnosti zaměstnání a péče o děti je osamělými matkami dosahováno především prostřednictvím vhodného nastavení pracovní doby (např. s flexibilní pracovní dobou či pracovní dobou kopírující provozní dobu zařízení vhodného pro dítě), volbou zaměstnání v místě bydliště či přímo volbou zaměstnání, které umožňuje práci z domova a výběrem zaměstnavatele, který umožňuje přizpůsobení pracovní doby potřebám osamělých matek (tj. např. volbou firem praktikujících family friendly politiku či nabízejících vlastní firemní školky).

2. Finanční ohodnocení práce

Požadavek na možnost skloubení zaměstnání a času věnovaného rodině je vlastní všem zaměstnancům. Osamělé matky však v porovnání s ostatními skupinami zaměstnanců jsou vystaveny specifické situaci často jediného živitele rodiny. Jejich příjem se tak stává hlavním příjmem pro zabezpečení chodu domácnosti. I z tohoto důvodu je možné

nalézt mezi osamělými matkami jen velmi malý počet žen pracujících na částečný úvazek. Je pravděpodobnější, že osamělé matky naopak k plnému pracovnímu úvazku musí volit i další formy přivýdělku a to např. ve formě různých brigád.

3. Seberealizace

Tento požadavek zůstává v případě osamělých matek spíše v pozadí a to na úkor obou výše uvedených potřeb. Nároky spojené se zajištěním rodiny vedou často k upřednostnění finančního zabezpečení domácnosti před individuálními zájmy osamělé matky. Empirické výzkumy nicméně poukazují rovněž na to, že i tyto matky si v rámci své životní situace budují specifický pozitivní přístup ke svému zaměstnání, které je pro ně často jediným místem sociálních kontaktů. Zvýšená míra účasti osamělých matek na trhu práce nemusí být motivovaná pouze jejich potřebou výdělku, ale může být rovněž podněcována snahou vytvářet si vlastní sociální prostor a přicházet tak do kontaktu s jinými lidmi. Nejen z tohoto důvodu patří osamělé matky často k nejloajálnějším zaměstnancům. Tyto matky si také uvědomují častěji přísnější očekávání, jež jsou na potenciálně „problémové“ zaměstnankyně kladeny, a snaží se omezovat své absence v zaměstnání. Důležitost zaměstnání pro finanční zabezpečení domácností osamělých matek se často promítá i do jejich zodpovědného přístupu.

Problematika skloubení zaměstnání a zajištění péče o děti nabývá v případě matek samostatně pečujících o děti na zásadním významu. V porovnání s matkami žijícími v rodinách se dvěma rodiči cítí osamělé matky větší problémy se sladěním soukromé i veřejné oblasti. Kritéria výběru zaměstnání se u nich často odvíjejí od možnosti propojit požadavky zaměstnavatele s péčí o děti či s fungováním zařízení vhodného pro dítě. Důležitým kritériem se stává stabilita příjmu a pracovní doba. Osamělé matky často pracují v zaměstnáních, která jsou z hlediska časového i fyzického nenáročná, ale která s sebou nesou i nižší platové ohodnocení

a celkově menší atraktivitu. Osamělé matky se tak mohou dostávat do „bludného kruhu“ vzájemného ovlivňování obou oblastí svého života. Pokud se jim podaří získat zaměstnání s pracovní dobou vyhovující požadavkům péče o děti, jedná se většinou o místo hůře placené, které jim neposkytuje dostatečný příjem pro zajištění domácnosti. Často jsou tak donuceny hledat další možnosti přivýdělku. Nízká flexibilita zaměstnavatelů a chybějící politiky a opatření, které by usnadnily kombinaci zaměstnání i péče o děti, vedou k tomu, že potenciál osamělých matek jako zaměstnankyň zůstává často nevyužit (Hasmanová Marhánková 2011, s. 6-7).

Ve své studii výše zmíněná autorka využila výzkum Soukupové, na základě kterého sociální systém v České republice sice bere v potaz kategorii osamělých rodičů, nicméně speciální podpory v jejich životní situaci nejsou v sociální politice nikterak veliké. Tento systém se na osamělé matky zaměřuje pouze, pokud se jejich příjmy pohybují okolo výše částky životního minima. Zákoník práce definuje ve znění § 350 zaměstnané osamělé rodiče jako „neprovdané, ovdovělé nebo rozvedené ženy, svobodné, ovdovělé nebo rozvedené muže a ženy i muže osamělé z jiných vážných důvodů, nežijí-li s druhem, popřípadě s družkou“.

Zákoník práce se také ve specifických opatřeních, která se vztahují k osamělým rodičům, významně dotýká tohoto tématu pouze v souvislosti s Pracovními podmínkami zaměstnankyň, zaměstnankyň - matek, zaměstnanců pečujících o dítě a o jiné fyzické osoby a to v § 240 a § 241, a to takto:

- osamělé zaměstnankyně a zaměstnanci, kteří pečují o dítě mladší 15 let, nesmějí být vysíláni na pracovní cestu mimo obvod obce svého pracoviště nebo bydliště bez svého souhlasu,
- zaměstnavatel je povinen přihlížet při zařazování svých zaměstnanců do směn též k potřebám zaměstnankyň a zaměstnanců, kteří pečují o děti,
- požádá-li zaměstnankyně nebo zaměstnanec pečující o dítě mladší než 15 let o kratší pracovní dobu nebo jinou vhodnou úpravu

stanovené týdenní pracovní doby, je zaměstnavatel povinen žádosti vyhovět, pokud tomu nebrání vážné provozní důvody.

V úpravě zákoníku práce v roce 2007 došlo ke zrušení prodloužené mateřské dovolené a s ní spojené peněžité pomoci v případě osamělých matek. Osamělost matky v platné úpravě není důvodem pro poskytnutí prodloužené rodičovské dovolené, což je možné pouze v případě porodu dvou a více dětí zároveň. V současné době mají rodiče možnost čerpat tzv. třírychlostní rodičovskou dovolenou, která jim dává možnost vybrat si délku pobírání rodičovského příspěvku, od čehož se následně odvíjí i výše částky tohoto příspěvku. Osamělé matky se dostávají do obtížné situace především po ukončení rodičovské dovolené, kdy se mohou hůře začleňovat zpět na trh práce. Tato situace je bohužel „podporována“ i omezenou dostupností zařízení péče o děti v předškolním věku. Situace osamělých matek je také často komplikovaná i malým zapojením otců dětí, kteří se řádně nepodílejí na nákladech spojených s péčí o dítě. I Ministerstvo práce a sociálních věcí ve své tiskové zprávě z roku 2004 poznamenává, že situace osamělých matek může být finančně neúnosná. V případě onemocnění této matky či ztráty zaměstnání se rodina snadno ocitne se svými příjmy i nutnými výdaji na hranici chudoby. I když je neplnění vyživovací povinnosti hodnoceno jako trestný čin, domoci se výživného je často obtížné i za pomoci soudu. Výživné se často dostává k osamělým rodičům pozdě, což v prokazatelně napjaté finanční situaci může vést k nemožnosti zajistit potřeby dítěte v dostatečné míře (Hasmanová Marhánková 2011, s 9).

3 Ekonomická gramotnost

Na tomto místě považuji za nutné se také zmínit o pojmu ekonomické gramotnosti, mám za to, že to souvisí s cílem mé práce, protože je to jakási schopnost disponovat s množstvím finančních prostředků tak, aby se do budoucna nevytvářely dluhy. Myslím si, že je potřebné se nad touto schopností zamyslet a určit, co je klíčové a důležité pro finanční zajištění rodiny.

Mám za to, že s ekonomickými tématy je možné se setkat v každodenním životě, aniž by si to kdo ve společnosti uvědomoval. Je pravděpodobné shledat se s nimi v běžném životě, na trhu práce a také při zajišťování dětí i rodiny jako takové. Zadlužování domácností i České republiky se každým dnem zvyšuje, takže je nutné se zamyslet nad tím, nakolik jsou občané České republiky a obzvláště osamělí rodiče ekonomicky gramotní. Je potřebné věnovat pozornost i tomu, jak neuvěřitelně rychlým tempem rostou nařízené exekuce, kdy osoby nacházející se ve velmi špatné finanční situaci již opravdu neví, co mají dále dělat. Nejvíce ohroženou skupinou jsou osoby sociálně slabé, bezdomovci, osamělé matky s dětmi, pro které je velkým problémem ve světě plném úvěrů a půjček obstát.

Lidé nejsou schopni splácet své závazky a neustále se zvyšuje zadluženost a množství problémů s neschopností splácet, a proto je právě na místě podpora finančního vzdělávání a zajištění této gramotnosti. Pozornost se pomalu začíná věnovat dalšímu vzdělávání, a to ve snaze vychovat zodpovědné občany, kteří se dokážou postarat o sebe a své rodiny, a mohou se orientovat ve složitém ekonomickém systému.

Rozvoj tržního hospodářství v posledních dvaceti letech s sebou nese také rozvoj finančního trhu a produktů určených běžným občanům (investiční příležitosti, platební prostředky, úvěry a půjčky apod.). Situace, kdy jsou lidé „zasypáváni“ nejrůznějšími nabídkami finančních produktů, klade vyšší požadavky na jejich osobní odpovědnost v rozhodování o jejich využití. Vzhledem k tomu, že ještě ani dnes není finanční gramotnost

v dostatečném rozsahu obsahem školních osnov, není divu, že dnešní čtyřicátníci a starší občané, pokud nejsou osobní finance jejich koníčkem, cítí velkou absenci vzdělání v této oblasti.

Ekonomická gramotnost však není detailní seznámení se všemi jejími oblastmi, ale vybudování základní úrovně ekonomických znalostí tak, aby účastníci dokázali samostatně vyhodnotit možná rizika, která pro ně z využití některých produktů mohou vyplynout (<http://petrotahal.cz/clanky/projekty-evropske-unie-1/op-lzz-eg-jmk-1/k-cemu-je-nam-ekonomicka-gramotnost-1/> ze dne 3. 1. 2013).

Finanční gramotnost je tak soubor znalostí, dovedností a hodnotových postojů občana nezbytných k tomu, aby finančně zabezpečil sebe a svou rodinu v současné společnosti a aktivně vystupoval na trhu finančních produktů a služeb. Finančně gramotný občan se následně může orientovat v problematice peněz a cen a je schopen odpovědně spravovat osobní či rodinný rozpočet včetně správy finančních aktiv a finančních závazků a to s ohledem na měnící se životní situace. Finanční gramotnost je specializovanou součástí širší ekonomické gramotnosti, která navíc zahrnuje např. schopnost zajistit si příjem, zvažovat důsledky osobních rozhodnutí na současný a budoucí příjem, orientaci na trhu pracovních příležitostí, schopnost rozhodovat o výdajích apod. V následujícím textu uvedu tři oblasti, ve kterých poukážu na důležitost finanční gramotnosti:

1. Aktivní a odpovědná účast na finančním trhu

Je žádoucí, aby občané jako spotřebitelé svou roli na finančním trhu chápali aktivně, a to at' už znalostí svých spotřebitelských práv či přístupem k využívání produktů a služeb. Cílem je, aby se občané rozhodovali efektivně, a k tomu však vedle úplných, správných, transparentních a srovnatelných informací potřebují také adekvátní úroveň finanční gramotnosti

2. Prevence proti předlužení

V posledních letech výrazně narůstá zadlužení českých domácností. Ve srovnání s vyspělými členskými státy Evropské unie nedosahuje zadluženost takové výše, ale alarmující je dynamika, které v posledních letech dosahuje. Jedním z projevů růstu zadlužení je zvýšení počtu domácností, které nejsou schopné splácet své závazky. To dokládá např. stále se zvyšující počet nařízených exekucí. Řada rodin, především nízkopříjmových, rodin pouze s jedním živitelem a také rodin se špatnou orientací ve finanční problematice, není schopna dluhy splácet a hrozí jim, že se dostanou do dluhové spirály. I nadále sice pokračuje trend zadlužování zejména vysokopříjmových skupin obyvatel, ovšem současně roste i zadlužení nízkopříjmových skupin, které mají relativně méně úspor a jsou více závislé na sociálních dávkách. Především spotřebitelské úvěry využívají více rodiny s nízkými příjmy, pro které splátky často představují velkou zátěž. S ohledem na finanční zajištění domácnosti by občané měli být schopni zodpovědně posuzovat své možnosti a zaměřovat se buď na takové dluhy, které mají z dlouhodobého hlediska charakter investice (např. hypotéky), či v případě, že jde o spotřebitelské půjčky, aby měli pod kontrolou dluhovou službu.

3. Zajištění na stáří

Vzhledem k rychlému stárnutí české populace v nadcházejících dekádách se budoucí důchodci nebudou moci spoléhat pouze na státní zabezpečení, tak jako tomu bylo doposud. Ostatní formy zabezpečení na stáří budou hrát čím dál větší roli. K tomu, aby si občané vybrali vhodný produkt či formu zajištění na stáří, je nezbytná základní znalost finanční problematiky, což působí i jako prevence propadu do státní sociální sítě (http://www.mfcr.cz/cps/rde/xbcr/mfcr/Narodni_strategie_Financniho_vzdelavani_MF2010.pdf).

4 Metodologie

4.1 Účel výzkumu a hypotézy

Při zpracování své bakalářské práce, jsem si stanovila hlavní cíl, čímž je zjištění způsobu nakládání a hospodaření osamělých matek s dávkou pomoci v hmotné nouzi a následně jsem si z tohoto cíle odvodila hlavní hypotézu. Dále jsem si pro doplnění informací stanovila dílčí výzkumné otázky a k nim náležité hypotézy.

Hlavní výzkumná otázka

Jak se osamělým matkám s ohledem na pokrytí základních životních potřeb daří hospodařit s dávkou pomoci v hmotné nouzi?

Hypotéza: Předpokládám, že méně než polovina osamělých matek umí nakládat s dávkou pomoci v hmotné nouzi tak, že zajistí základní životní potřeby své rodiny.

Dílčí výzkumné otázky:

Dílčí výzkumná otázka č. 1:

Je pro osamělé matky obtížné hospodařit pouze s částkou dávky pomoci v hmotné nouzi, aniž by se dále zadlužovaly?

Dílčí hypotéza č. 1:

Předpokládám, že více jak polovina osamělých matek bude mít problém hospodařit pouze s částkou dávky pomoci v hmotné nouzi, aniž by vytvářely dluhy.

Dílčí výzkumná otázka č. 2:

Vyhledávají osamělé matky pomoc rodiny, známých, církve či dalších institucí s tím, že nemohou zvládat finanční zátěž, které jsou stále vystavovány kvůli zabezpečení rodiny dávkami pomoci v hmotné nouzi?

Dílčí hypotéza č. 2:

Předpokládám, že více než polovina osamělých matek se bude obracet s žádostí o finanční výpomoc na svou rodinu, známé, církve či další instituce.

Dílčí výzkumná otázka č. 3:

Je důležité to, jaké mají osamělé matky dosažené vzdělání a věk při hospodaření s jejich příjmy?

Dílčí hypotéza č. 3:

Předpokládám, že mladší osamělé matky s nižším vzděláním budou mít větší problémy s hospodařením než matky s vyšším vzděláním a ve starší věkové kategorii.

Metodou dotazníkového šetření jsem chtěla poznat skutečný stav, jak osamělé matky hospodaří a nakládají se svým měsíčním příjmem tak, aby se dále více nezadlužovaly a uhradily všechny základní potřeby své rodiny. Na základě zjištěných dat bych chtěla výše uvedené hypotézy potvrdit nebo vyvrátit.

4.2 Výběr vzorku

Mám za to, že cílovou skupinou, které budu dotazníky k vyplnění předkládat, budou tvořit matky samostatně pečující o dítě a zároveň pobírající dávky pomoci v hmotné nouzi. Vzorek bude tedy složený ze všech matek této charakteristiky. Několik let jsem pracovala jako sociální pracovnice, takže se v této problematice dlouho pohybuji. Je mi tak umožněn přístup k těmto matkám a pracovníci, které rozhodují o výši dávek pomoci v hmotné nouzi, budou dále dotazníky předávány. Tyto pracovnice mi již dopředu vyšly vstříc a přislíbily, že mi v realizaci výzkumu pomohou.

4.3 Metody získání dat

Metodou pro zkoumání byl kvantitativní výzkum, protože cílem tohoto výzkumu je testování hypotéz. Výstupem tohoto výzkumu je tedy soubor přijatých nebo zamítnutých hypotéz (Disman 1998, s. 286-287).

V kvantitativním výzkumu jsem provedla předvýzkum na malém vzorku respondentů. „Předvýzkum je testem nástrojů, které ve výzkumu hodláme použít. Cílem tu je obvykle testovat srozumitelnost a jednoznačnost otázek.“(Disman 1998, s. 122).

Technikou sběru dat byl standardizovaný dotazník, kdy respondenti odpovídali písemně na otázky v tištěném formuláři. Dotazník byl tvořen uzavřenými otázkami, které nabízely soubor možných alternativ, ze kterých respondent vybral pro sebe vhodnou odpověď. Další použitou skupinou otázek, byly otázky polootevřené uvádějící nabídku předem daných odpovědí, a pokud si z nich respondent nezvolil, měl možnost doplnit svou individuální alternativu. Poslední skupinu tvořily otevřené otázky, které nepředkládaly dotazovanému žádnou variantu odpovědi předem, a bylo jen na respondentovi, jakou odpověď zvolil (Surynek, Komárková, Kašparová 2001, s. 86-88).

4.4 Procedura sběru dat

Jednotlivé dotazníky byly vyplňovány v prostředí kontaktního pracoviště Úřadu práce v Rožnově pod Radhoštěm. Matky jsem oslovovala v době, kdy samy do této organizace vstoupily, protože tak každý měsíc musí navštívit pracovnice v systému nepojistných sociálních dávek a musí jim doložit aktuální informace např. o výši příjmu. Zároveň tak mohly během pár minut dotazník vyplnit.

Praktická část

5 Realizace výzkumu

V konečném součtu byl dotazník rozdán 41 matkám. Nejprve jsem provedla na třech náhodně vybraných matkách předvýzkum a to tak, že jsem dotazníky rozdala a testovala, zda pro matky je formulace otázek srozumitelná a zda položené otázky pochopily a nemají problém se zpracováním dotazníků. Zpět mi vyplněné dotazníky vrátilo 31 matek a jen tyto také mi byly ochotné dotazník vyplnit. Zbytek tohoto počtu mi dílem dotazník odmítl i převzít či nechtěl vyplnit a ztrácet tímto čas. Některé z matek, které dotazník vyplňovaly, si ho chtěly vyplnit doma, takže jsme se domluvily, kdy se pro něj opět zastavím. Některé si také dotazník vzaly s sebou a zpět ho vrátily v krátké době zpět pracovníci Úřadu práce nebo do předem určené schránky, která jim byla volně přístupná. Všechny matky, které dotazník vypisovaly, nevedly své jméno, takže byly zabezpečeny o anonymitě. A jen několik matek potřebovalo s vyplněním dotazníku pomoci a mohly se tak obrátit na pracovníce Úřadu práce či na mě, pokud jsem byla u tohoto přítomna. Uvedly, že se snažily vyplnit dotazník správně a pravdivě.

Následně budu rozebírat jednotlivé otázky uvedené v dotazníku a na základě odpovědí respondentů budu potvrzovat i vyvracet dané hypotézy.

Pobírání dávek pomoci v hmotné nouzi po dobu delší než jeden rok

Tabulka č. 1: Rozdělení respondentů podle doby pobírání dávky pomoci v hmotné nouzi

Pobírání dávek pomoci v hmotné nouzi	Počet respondentů	Procentuální zastoupení
Déle než jeden rok	22	71 %
Méně než jeden rok	9	29 %

Z údajů uvedených v tabulce č. 1 je zřejmé, že 22 matek z celkového počtu 31 respondentů pobírá dávku pomoci v hmotné nouzi po dobu delší než jeden rok. Jen 9 matek tuto dávku dostává po kratší dobu. Mám za to, že důvodem dlouhodobého setrvání v systému sociální pomoci je především nedostatek vhodných pracovních míst pro matky samostatně pečující o děti, tedy to, že takové matky nemohou nastoupit do zaměstnání, pokud si sami nezajistí péči o děti. Nabídka volných pracovních míst v Rožnově pod Radhoštěm také není příliš pestrá, takže mnohdy nebývá odrazem toho, co by s ohledem na své vzdělání, dosavadní zaměstnání a délku praxe mohly popisované matky vykonávat. Ve většině také firmy, které nabízejí volná pracovní místa, trvají na práci ve směnném provozu a někdy i dvanáctihodinovém, což skutečně málokterá matka, která samostatně pečuje o děti, může zastávat.

Doplnění vhodné charakteristiky životní situace matek samostatně pečujících o děti

V následující tabulce jsem uvedla počty matek pobírajících dávku pomoci v hmotné nouzi a zároveň rozdělené podle jejich aktuálního současného stavu.

Tabulka č. 2: Rozdělení respondentů podle druhu zaměstnání nebo vedení v evidenci Úřadu práce

Aktuální současný stav	Počet respondentů	Procentuální zastoupení
Zaměstnaná na částečný úvazek	3	10 %
Zaměstnaná na plný úvazek	7	23 %
Vedena v evidenci Úřadu práce	18	58 %
Nezaměstnaná, není vedena v evidenci Úřadu práce a aktivně hledá práci;	0	0
Nezaměstnaná, není vedena v evidenci Úřadu práce a práci nehledá	3	10 %

Na tuto otázku nejvíce respondentů a to v počtu 18 uvedlo, že nejsou zaměstnaní na plný či částečný úvazek, ale jsou vedeni v evidenci Úřadu práce jako uchazeči o zaměstnání. Z celkového počtu 31 matek samostatně pečujících o děti je to více než polovina. Dále je v tabulce uvedeno, že 10 matek je zaměstnáno a to ať již na částečný či na plný pracovní úvazek. Znamená to, že i přes to, že pracují, jejich příjmy nejsou dostačující k zabezpečení rodiny a nedosahují tak výše životního minima. Tyto matky by však neměly být ještě odkázány na příjmy z dávek, mám za to, že to nepůsobí dostatečně aktivně, když i při zaměstnání jim příjmy neumožňují zabezpečit všechny základní životní potřeby své i svých dětí. Jen 3 matky z počtu respondentů, kteří dotazník vyplnili, nejsou vedeny v evidenci Úřadu práce, nejsou zaměstnané a práci nehledají. Neznamená to však nutně to, že se nesnaží zajistit sebe a své děti, ale mohou např. pobírat rodičovský příspěvek, protože pečují o dítě ve věku do čtyř let, a výše tohoto příspěvku je pro rodinu nedostačující. Také proto nemohou nastoupit do zaměstnání, protože zatím nemohly např. umístit dítě do mateřské školy či jinak zajistit péči o něj.

Konkretizace toho, kdo může matkám samostatně pečujícím o děti s tímto pomoci

V další tabulce jsem uvedla počet matek, které pečují o své děti samotné či jim v tomto pomáhají jejich příbuzní anebo přátelé.

Tabulka č. 3: Rozdělení respondentů podle zajištění péče o děti

Péče o děti	Počet respondentů	Procentuální zastoupení
Pečuji výhradně sama	18	58 %
Pečuji o děti s pomocí rodiny	12	39 %
Pečuji o děti s pomocí přátel	1	3 %

Z odpovědí uvedených v dotaznících jsem vyhodnotila, že 18 matek o své děti musí pečovat výhradně a to bez pomoci příbuzných či přátel. Znamená to tedy to, že většina matek, které vyplňovaly dotazník, se musí spoléhat sama na sebe, což však může mít za následek to, že nemohou nastoupit do zaměstnání, protože jejich děti by tak nezbytně nutnou dobu zůstaly bez dostatečného dozoru či ochrany. Může to tak být jedna z příčin toho, že dlouhodobě pobírají dávky pomoci v hmotné nouzi, kdy musí vyčkat, až se jejich děti více osamostatní. Následně to má tak vliv na finanční zajištění rodiny, které může být kvůli výši dávek pomoci v hmotné nouzi nedostačující. Dalších 12 matek se na své příbuzné a blízkou rodinu může spolehnout, že v případě potřeby se jim i dětem dostane podpory a zaopatření. Jen 1 matka při péči o děti může spoléhat na pomoc svých přátel.

Zajištění finanční dostatečnosti

Domnívám se, že by bylo důležité také se matek dotázat, jestli jejich příjmy jsou pro zajištění hospodaření v domácnosti dostačující. V následující tabulce jsem rozdělila počty respondentů podle, toho jak hodnotily dostatečnost svých příjmů.

Tabulka č. 4: Rozdělení respondentů podle toho, jestli jejich příjmy jsou pro zajištění domácnosti dostačující

Dostatečnost příjmů pro hospodaření v domácnosti	Počet respondentů	Procentuální zastoupení
Vůbec ne	5	16 %
Jen s obtížemi	19	61 %
Někdy s obtížemi, někdy dobře	4	13 %
Poměrně dobře	3	10 %
Velmi dobře	0	0

V této části 19 matek zhodnotilo, že s částkou svých příjmů hospodaří v domácnosti jen s obtížemi, což znamená, že považují svou situaci za svízelnou. Dále 4 matky uvedly, že někdy se jim podaří hospodařit s obtížemi, někdy však vychází se svými příjmy dobře. Vůbec s výší svých příjmů nevychází 5 matek a 3 matky hospodaří s tím, co mají měsíčně k dispozici poměrně dobře. Vzala jsem také v úvahu, jak matky odpovídaly i v jiných otázkách, a považuji za vhodné více odpovědí propojit. Poměrně dobře se svými příjmy se daří vyjít matkám, které mají zaměstnání a pracují na plný úvazek. Naopak ty matky, které o děti pečují samostatně, s částkami svých příjmů nedokážou zabezpečit základní životní potřeby rodiny. V této skupině jsou i matky, kterým se daří jen s obtížemi.

Doplnění konkrétních oblastí obtíží finanční nedostatečnosti

V odpovědích na tuto otázku mohly matky více upřesnit, v čem vidí obtíže zabezpečení své rodiny, co vše si musí odepřít či co si mohou dovolit.

Tabulka č. 5: Rozdělení respondentů podle podrobnějšího vysvětlení užití svých příjmů

Užití příjmů	Počet respondentů	Procentuální zastoupení
Peníze stačí na všechno	0	0
Peníze stačí na všechno za podmínky zvážení hospodaření	2	7 %
Musíte velmi šetřit, než si koupíte dražší věci	5	1 %
Máte peníze jen na nákup nejlevnějších věcí	14	45 %
Peníze jen na nejlevnější potraviny	5	16 %
Často nemáte dost peněz ani na nákup levných potravin	5	16 %

Z tabulky je patrné, že nejvíce matek podrobněji doplnilo, že jejich příjmy jim stačí pouze na nákup nejlevnějších věcí, tedy zajistí si bydlení

a zajištění dětí ve škole, dále si mohou dovolit pořídit jen základní typy potravin, nejnnutnější oblečení a zabezpečí nejdostupnější hygienické prostředky. V počtu 5 matek odpovědělo, že často nemají finanční prostředky ani na nákup levných potravin, takže zřejmě musí požádat o pomoc příbuzné či své přátele, velmi často také tito lidé se uchylují k vyhledání různých nebankovních institucí. Stejný počet matek má za to, že pokud si chtějí koupit dražší a nedostupnější věci, musí na jejich pořízení počkat do doby, než si našetří dostatek peněz. S ohledem na jejich příjmy může být taková doba „spoření“ různě dlouhá a spíše tedy delší než kratší. A také 5 matek sdělilo, že jejich finanční situace jim umožňuje kupovat jen nejlevnější potraviny. Pouze 2 matky se přiklonily k tomu, že jim dosud stačí peníze na všechno, co jejich rodina potřebuje, ale musí si zabezpečení domácnosti velmi dobře promyslet, aby se nemusely zadlužovat. Bohužel však žádná matka nezaškrtla odpověď, kdy se se svou rodinou nemusí v ničem omezovat a jejich příjmy jim dostačují na pořízení všeho, co by mohli chtít.

Z odpovědí na další otázku jsem mohla zjistit, na koho se může matka v obtížné životní situaci obrátit s žádostí o pomoc.

Určení konkrétní osoby, která matce samostatně pečující o děti pomáhá

Zajímalo mě, jestli mají matky, které se dostaly do obtížně řešitelné finanční nouze, někoho, na koho se mohou obrátit a kdo jim může s řešením pomoci, tedy zapůjčí jim peníze či za ně nutné a potřebné platby zaplatí.

Tabulka č. 6: Rozdělení respondentů podle toho, kdo jim může pomoci vyřešit jejich tíživou finanční situaci

Možnosti pomoci	Počet respondentů	Procentuální zastoupení
Pomáhají mi rodiče nebo přátelé	19	61 %
Občas mi pomáhají známí či církve	2	7 %
Nepomáhá mi nikdo, musím se spoléhat sama na sebe	10	32 %

Většina matek, a to v počtu 19, uvedla, že v případě potřeby se může obrátit na své příbuzné či blízkou rodinu, kteří jim poskytnou finanční prostředky či mohou za ně zajistit požadavky, se kterými se matka musí při zabezpečení své rodiny potýkat. Také mohou tyto matky požádat o pomoc své přátelé, pokud tito disponují příslušným množstvím peněz. Jen 2 matky mají za to, že mohou oslovit s žádostí o příspěvek své známé či církve a v konkrétním případě tedy navštívit charitní zařízení, kde mohou získat např. oblečení či jinou výpomoc v rodině a to v rámci sociálně aktivizačních služeb této instituce.

Specifikace jednotlivých položek rodinného rozpočtu

V závěru dotazníku jsem potřebovala zjistit, jak jednotliví respondenti hodnotí své příjmy a výdaje, tedy jestli tato stránka je v rovnováze, či na jedné nebo druhé straně buď příjmy či výdaje převažují.

Tabulka č. 7: Rozdělení rodinného rozpočtu na měsíční příjmy a výdaje

Hodnocení rodinného rozpočtu	Počet respondentů	Procentuální zastoupení
Příjmy > výdaje	13	42 %
Příjmy < výdaje	18	58 %

Z tabulky jasně vyplývá, že 18 z dotazovaných matek má příjmy nižší než výdaje a u 13 matek částka příjmů převyšuje částku výdajů. Tato informace je pro mě potřebná z toho důvodu, že z ní mohu zjistit, nakolik je výše příjmů matek samostatně pečujících o děti a současné dlouhodobě pobírající dávky pomoci v hmotné nouzi pro zajištění rodiny dostačující. Většina matek však musí měsíčně více zaplatit, než běžně přijímají. Z toho plyne, že aby byly tyto matky schopné dostat svým závazkům, musí si půjčovat od příbuzných, přátel či jiných osob či využívají jiné zdroje příjmů, jako jsou půjčky a úvěry od různých institucí. Tím se však mohou dále propadat do dluhové pasti, ze které se dostávají až přijetím vhodného

zaměstnání či tím, že např. dětem nezajistí vhodnou volnočasovou aktivitu. V dotazníku jsem vypsala všechny potencionální zdroje příjmů, jako jsou dávky pomoci v hmotné nouzi, dávky státní sociální podpory, výživné, důchody, příspěvek v nezaměstnanosti a další. Na straně výdajů jsem matkám naznačila možnosti jejich výdajů, jako je např. platba nájmu, poplatky za užívání mobilního telefonu či internetu, nákupy potravin, oblečení a hygienických potřeb a další náklady, které musí matka samostatně pečující o děti uhradit.

Z dotazníků je také zřejmé, že většině matek, u kterých převažují výdaje nad příjmy, pomáhá jejich blízká rodina s tím, aby děti nestrádaly. Tyto matky jsou také ve většině vedeny v evidenci Úřadu práce jako uchazeči o zaměstnání a jejich základním příjmem jsou dávky pomoci v hmotné nouzi, dávky státní sociální podpory a výživné. Největší potíží při zaplacení výdajů je u těchto matek úhrada nákladů na bydlení, platby za pobyt v mateřské škole, potraviny, oblečení, obuv a zaplacení zájmových kroužků pro děti. Z vyplněných tabulek také vyplývá, že tyto matky uhradí opravdu jen základní potřeby a na další jim jejich příjmy nepostačují. Ve skupině matek, které mají vyšší výdaje než příjmy, 2 matky uvedly, že svou tíživou finanční situaci řeší pomocí půjček.

Ve druhé skupině, kde převažují příjmy nad výdaji, tedy odpovídající jsou schopni i něco málo ušetřit na další možné neočekávané výdaje, se jedná především o matky, které jsou zaměstnány na plný či částečný úvazek. Jejich příjmy jsou zhodnocovány při výpočtu dávky pomoci v hmotné nouzi tím, že tyto žadatelky jsou aktivní a mají snahu řešit svou finanční situaci. Pro účely zákona o pomoci v hmotné nouzi se považuje za příjem 70 % příjmu ze závislé činnosti, a z toho vyplývá, že se nezapočítává celých 100 % příjmu ze závislé činnosti pro výpočet sociální dávky a to příspěvku na živobytí a doplatku na bydlení. Dá se říci, že to je odměna za snahu pracovat a svým vlastním přičiněním získat příjem ze zaměstnání a tímto i zvýšit své příjmy a zlepšit tím i životní úroveň rodiny. Pro mnohé matky to může být motivace získat nebo udržet si dané zaměstnání.

A z tabulky o složení rodinného rozpočtu také vyplývá, že největším problémem pro matky jsou výdaje na bydlení, služby, potraviny, zajištění dopravy, pobytu v mateřské škole, oblečení, obuv a další. V této skupině příjmy matek postačí na zaplacení základních životních potřeb rodiny a finanční prostředky jim umožní také zajistit zábavu pro děti a dárky. Tyto matky také v dotaznících uváděly vyšší výdaje za nákup potravin, oblečení a také za užívání mobilních telefonů. Bohužel to však neznámá, že by takové matky mohly i více spořit. Jen v řádově stovkách korun jim zůstává do dalšího měsíce finanční rezerva.

Určení obtíží při nakládání s celkovými příjmy rodiny matek samostatně pečujících o děti

V následující tabulce jsem uvedla zhodnocení odpovědí respondentů, kteří objasňovali své obtíže při nakládání se svými příjmy.

Tabulka č. 8: Rozdělení respondentů podle subjektivních pocitů při nakládání či hospodaření se svými příjmy.

Subjektivní pocity	Počet respondentů	Procentuální zastoupení
Nemohu dětem nic koupit	8	26 %
Nemohu uhradit veškeré platby	7	22 %
Nemohu zaplatit nečekané výdaje (lyžařský kroužek, nemoc, poruchy spotřebičů v domácnosti)	3	10 %
Nemohu uhradit za vzrůstající ceny bydlení a potravin a volí tak u mnohého levnější a méně kvalitní varianty	3	10 %
Nemohu se nezadlužovat	5	16 %
Nevyplněno	5	16 %

V této části 8 matek odpovědělo, že nejtěžší je pro ně dopřát dětem něco navíc, tedy vůbec dětem vysvětlit, že jim nemohou koupit hračku nebo splnit jiné přání, které dítě má. Pro 12 matek je nejtěžší zaplatit veškeré platby či výdaje v domácnosti tak, aby si nevytvářely žádné dluhy do budoucna. V počtu 5 matek tuto položku vůbec nevyplnilo. Nečekané výdaje komplikují život 3 matkám, které uvedly, že nemohou běžně uhradit platby za lyžařský výcvik, zakoupit nový spotřebič, pokud původní je neopravitelný či oprava je příliš nákladná a také se obávají nemoci, kvůli níž by jejich příjem razantně poklesl. Narůstající výdaje potravin a bydlení dělá starosti 3 matkám, které mají obavy z budoucnosti a to proto, že se ceny za bydlení a potraviny neustále zvyšují a nebudou moci již tak zvládat hospodaření tak, jako dosud.

Význam nejvyššího dosaženého vzdělání

Považovala jsem také za potřebné doplnit údaje v dotazníku o specifikaci vzdělání matek, což dle mého názoru má další vliv na získání vhodného zaměstnání či informovanost o dostupných zdrojích příjmů. Také mám za to, že čím vyšší vzdělání, tím menší je riziko při postupném zadlužování se, protože tyto matky jsou více znalé rizik různých půjček a úvěrů.

Tabulka č. 9: Rozdělení respondentů podle nejvyššího dosaženého vzdělání

Nejvyšší dosažené vzdělání	Počet respondentů	Procentuální zastoupení
Základní	4	13 %
Střední bez maturity	18	58 %
Střední s maturitou	7	23 %
Vyšší odborné	1	3 %
Vysokoškolské	1	3 %

Nejvíce matek a to v počtu 18 odpovědělo, že mají za sebou studium na středním odborném učilišti a jsou tedy vyučené. Jen 1 matka má vysokoškolské vzdělání a 1 matka vystudovala vyšší střední odbornou školu. Maturitou ukončilo své vzdělávání 7 matek a 4 matky neskončili své vzdělávání výučním listem v oboru.

Nejvíce matek je tedy dle dotazníků vyučeno, také nejvíce potenciálních zaměstnání je pro vyučené osoby, avšak výše příjmu z těchto zaměstnání požadavku vzdělání také poplatná. Tyto matky tak pracují jako nekvalifikované pracovní síly např. v pohostinství, jsou operátorkami ve firmách či dělnicemi u různých společností. Fluktuace pracovních sil na těchto místech je však také vysoká, takže velmi často dochází k propouštění, různé firmy zanikají anebo nemají dostatek finančních prostředků na zajištění mezd, takže pracovní smlouvy jsou často uzavírány na dobu určitou a to velmi krátkou. Jen v případech platební solvence jsou dále smlouvy prodlužovány. Velmi nízký počet matek, které dlouhodobě pobírají dávky pomoci v hmotné nouzi a samostatně pečují o děti má kvalitní vzdělání, což může svědčit o tom, že tyto matky se v textu popisovaných životních situacích nedostávají tak snadno.

Určení věkové kategorie

V poslední otázce v dotazníku jsem považovala za nutné posoudit v návaznosti na ostatní otázky věk respondentů. Tento ukazatel je dle mého názoru směrodatný v tom smyslu, kolik matek závislých na dávkách pomoci v hmotné nouzi je v produktivním věku.

Tabulka č. 10: Rozdělení respondentů podle věkové kategorie

Věková kategorie	Počet respondentů	Procentuální zastoupení
18-35	15	48 %
36-45	10	32 %
45 a více	6	19 %

Nejvíce respondentů pobírající dávky pomoci v hmotné nouzi tvoří věková kategorie 18-35 let a to v počtu 15 matek. Ve věkové kategorii 36-45 let je 10 matek a v kategorii 45 a více let je 6 respondentů. Z dotazníků dále vyplývá, že matky, jejichž věk se nachází v nejčteněji zastoupené kategorii, jsou zároveň těmi, které mají nižší vzdělání a to v počtu 11 matek s vyučením, 3 matky ukončily vzdělávání maturitou a 1 matka má základní vzdělání. V další věkové kategorii jsou matky s nejvyšším dosaženým vzděláním, dále zde 6 matek je vyučeno a 2 matky mají základní vzdělání. V poslední věkové kategorii jsou 4 matky vzdělané středoškolsky, 1 matka je vyučena ve středním odborném učilišti a 1 matka ukončila své vzdělávání absolvováním základní školy.

Z tohoto vyplývá, že největší počet matek je v mladém produktivním věku, takže následně by měly být schopny pracovat a získávat tak potřebné zkušenosti. Jen 6 matek z celkového počtu odpovídajících je starší 45 let, z čehož je zřejmé, že většina žen v tomto věku již má samostatné děti či trvalé zaměstnání s příjmem nezakládajícím nárok na výplatu dávek pomoci v hmotné nouzi.

Vyhodnocení

Provedenou analýzou jsem došla k následujícím závěrům. Platnost hypotézy, že méně než polovina osamělých matek umí nakládat s dávkou pomoci v hmotné nouzi tak, že zajistí základní životní potřeby své rodiny, se potvrdila. Tato hypotéza se potvrdila v otázkách dotazníku č. 1, 2 a 7. Prokázalo se, že matek, které ve výsledku své bilance s příjmy na jedné straně a výdaji na straně druhé mají stále ještě zůstatek finanční hotovosti, je méně než polovina a to konkrétně 42 %. Znamená to, že 58 % matek, které odpovídaly na otázky v dotazníku, má měsíčně vyšší výdaje než příjmy, takže se dále zadlužují a to buď u svých příbuzných či si půjčují od různých i nebankovních institucí.

Pomocná hypotéza č. 1, na základě které jsem předpokládala, že více jak polovina osamělých matek bude mít problém hospodařit pouze s částkou

pomoci v hmotné nouzi, aniž by vytvářely dluhy, se také potvrdila, a to v otázkách dotazníku č. 4, 5 a 8. Z odpovědí v dotazníku uvedených jasně vyplynulo, že 61 % osamělých matek vychází ve své domácnosti se svými současnými příjmy jen s obtížemi. V podrobnějším rozpisu je uvedené, že v 45 % matek má finanční prostředky jen na nákup nejlevnějších věcí a 16 % matek má peníze jen na nákup nejlevnějších potravin. V další otázce, která se dotýkala potvrzení či vyvrácení platnosti uvedené pomocné hypotézy, jsem hodnotila odpovědi matek, které uváděly své obtíže při nakládání se svými příjmy. Z dotazníku je patrné, že 84 % matek má obtíže s uhrazením veškerých plateb, které považují za potřebné, ať už to jsou náklady na volnočasovou činnost dětí, nečekané výdaje či kvalitní potraviny.

Pomocná hypotéza č. 2 vycházející z předpokladu, že více než polovina osamělých matek se bude obracet s žádostí o finanční výpomoc na svou rodinu, známé, církve či další instituce, se také potvrdila. V otázkách dotazníku č. 3 a 6 jsem se dotazovala na to, jestli matky využívají pomoc svých příbuzných, blízké rodiny či přátel, kdy v případě pomoci s péčí o děti odpovědělo 42 % matek, že jim v tomto pomáhá rodina a přátelé. V další otázce celkem 68 % matek se s žádostí o finanční výpomoc obrací také na své příbuzné, známé či církevní instituce. Obě tyto hodnoty jsou vyšší než předpokládaná polovina dotazovaného počtu matek.

A pomocná hypotéza č. 3, dle které mám za to, že mladší osamělé matky s nižším vzděláním budou mít větší problémy s hospodařením než matky s vyšším vzděláním, se také potvrdila v otázkách dotazníku č. 9 a 10. Z dotazníku vyplývá, že nejvíce matek disponuje středním vzděláním bez maturitní zkoušky, jsou tedy vyučené. V hodnotě 58 % jsou největší skupinou, po které následuje skupina matek vzdělaná středoškolsky s maturitou a v počtu 23 %. Zároveň nejvíce matek se nachází ve věkové kategorii 18 – 35 let, což je 48 %. Druhou skupinou je věkové rozpětí matek od 36 do 45 let, která je procentuálně zastoupena v počtu 32 %. Znamená to, že nejvíce matek, jejichž příjmem jsou dávky pomoci v hmotné nouzi,

je v nejnižší věkové kategorii a jejich nejvyšším dosaženým vzdělání je získání výučního listu.

Závěr

V bakalářské práci jsem se zabývala zjišťováním způsobu nakládání a hospodaření matek samostatně pečujících o děti s dávkou pomoci v hmotné nouzi, což jsem považovala za hlavní zdroj jejich příjmu. V úvodu teoretické části jsem popisovala fungující sociální systém v České republice a vymezila jsem v tomto systému místo, které náleží dávkám pomoci v hmotné nouzi. Následně jsem přešla k definování pojmu rodina a prostor jsem věnovala popisu jejich funkcí i dysfunkcí. V rámci naplnění cíle práce jsem více pozornosti zaměřila jednak na charakteristiku znaků typických pro osamělého rodiče a také na určení obtíží, se kterými se musí potýkat matky samostatně pečující o děti. V závěru teoretické části jsem se stručně věnovala pojmu ekonomické gramotnosti, protože jsem považovala za důležité, aby matky disponovaly alespoň minimální znalostí svých možností a neupadaly do tzv. dluhové pasti.

V rámci metodologie jsem popsala techniku sběru dat v kvantitativním výzkumu, čímž byl dotazník s otevřenými, polootevřenými a uzavřenými otázkami. Stanovila jsem si také výzkumný vzorek, který byl tvořen počtem všech matek samostatně pečujících o děti a zároveň pobírajících dávky pomoci v hmotné nouzi.

Stanovila jsem si také hypotézu, ve které jsem předpokládala, že méně než polovina osamělých matek umí nakládat s dávkou pomoci v hmotné nouzi tak, že zajistí základní životní potřeby své rodiny. Dále jsem si zvolila tři pomocné hypotézy, které souvisely s otázkami uvedenými v dotazníku. Dle nich jsem také předpokládala, že více jak polovina osamělých matek bude mít problém hospodařit pouze s částkou dávky pomoci v hmotné nouzi, aniž by vytvářely dluhy. Domnívala jsem se, že více jak polovina osamělých matek se bude obracet s žádostí o finanční výpomoc na svou rodinu, známé, církev či další instituce. Poslední hypotézou jsem měla za to, že mladší osamělé matky s nižším vzděláním budou mít větší problémy s hospodařením než matky s vyšším vzděláním a ve starší věkové kategorii.

Z dat uvedených v jednotlivých dotaznících jsem došla k potvrzení všech výše uvedených hypotéz. Znamená to, že skutečně méně než polovina osamělých matek se snaží nezadlužovat a umí udržet svou domácnost i při stávajících, i když nízkých, příjmech plynoucích pouze z pobírání dávek pomoci v hmotné nouzi. Více než polovina osamělých matek není schopna zajistit své rodině alespoň minimální standard, aniž by si nepůjčovala od různých blízkých či neosobních subjektů. K zadlužení domácností dochází u více než poloviny osamělých matek. A nakonec jsem dospěla ke zjištění, že matek, které jsou ve věku do 35 let a mají nižší vzdělání, tedy jsou „pouze“ vyučeny, je prokazatelně více v evidenci Úřadu práce a pobírajících zároveň dávky pomoci v hmotné nouzi než matek starších 36 let a s dosaženým vyšším vzděláním.

Pokud se zamyslím nad touto nepříznivou situací matek, které již tak se musí potýkat s jinými obtížemi zejména ve výchově dětí, kde se snaží nahradit chybějící autoritu druhého rodiče, mám za to, že by bylo velmi vhodné cíleně zasáhnout ve prospěch těchto rodin. Orgán pomoci v hmotné nouzi má povinnost poskytovat sociální poradenství, proto bych doporučila využít možnost poučit osamělé matky o možnosti využití mimořádné okamžité pomoci na úhradu nákladů spojených s pořízením nebo opravou nezbytných základních předmětů dlouhodobé spotřeby nebo na úhradu odůvodněných nákladů souvisejících se vzděláním nebo zájmovou činností nezaopatřeného dítěte a na zajištění nezbytných činností souvisejících se sociálně-právní ochranou dětí. Pro tyto matky by taková pomoc byla velkým přínosem, protože by mohla pomoci snížit jejich měsíční náklady na domácnost. Některé z osamělých matek, jak se v analytické části potvrdilo, musí na tyto náklady měsíčně odkládat alespoň minimální částku, aby byly schopny i kvůli svým dětem naspořit na nutné úpravy, opravy či zajištění volnočasových aktivit. Díky čteněji využívané dávce mimořádné okamžité pomoci by mohlo osamělým matkám zůstat více příjmu, který by následně mohly použít na jiné potřebné výdaje.

Použitá literatura

Monografie

DISMAN, M. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum, 1998. ISBN 80-7184-141-2.

DUNOVSKÝ, J., KOVAŘÍK, J. 1999. „Rodina.“ s. 91 – 100. in *Sociální pediatrie: vybrané kapitoly*. ed. by Dunovský, J. a kol. Praha: Grada Publishing. 1999. 284 s. ISBN 80-7169-254-9.

DUNOVSKÝ, J. 1999. „Poruchy rodiny ve vztahu k dítěti.“ s. 101 – 110. in *Sociální pediatrie: vybrané kapitoly*. ed. by Dunovský, J. a kol. Praha: Grada Publishing. 1999. 284 s. ISBN 80-7169-254-9.

HASMANOVÁ MARHÁNKOVÁ, J. *Matky samoživitelky a jejich situace v ČR*. Gender Studies, o. p. s., 2011.

KRAUS, B. *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-807367-383-3.

KREBS, V. a kol. *Sociální politika*. 4. vyd. Praha: Aspi, 2007. ISBN 978-80-7357-276-1.

LEINOVÁ, M., VAŇKOVÁ, M., HÝBNEROVÁ, J., KRČMÁŘOVÁ, B., ULBERTOVÁ, Z. *Děti a jejich problémy II*. Praha: Sdružení Linka bezpečí, 2007. s. 130. ISBN 978-80-254-1372-2.

MATĚJČEK, Z. *Rodiče a děti*. Praha 1: Avicenum, 1986. 1. vyd.

MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Praha: Slon, 1993. ISBN 80-901424-7-8.

KODYMOVÁ, P., KOLÁČKOVÁ, J. 2005. *Sociální práce s osamoceními rodiči*. in *Sociální práce v praxi*, ed. by MATOUŠEK, O., KOLÁČKOVÁ J., KODYMOVÁ, P. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-002-X.

SOBOTKOVÁ, I. *Psychologie rodiny*. Praha: Portál, 2001. 1. vyd.

SOBOTKOVÁ, I. *Psychologie rodiny*. Praha: Portál, 2007. 2. přepracované vyd. ISBN 978-80-7367-250-8.

SURYNEK, A., KOMÁRKOVÁ, R., KAŠPAROVÁ, E. *Základy sociologického výzkumu*. 1. vyd. Praha: Management Press, 2001. ISBN 80-7261-038-4.

ŠŤASTNÁ, A. *Neúplné rodiny v České republice a ve vybraných evropských zemích*. VÚPSV, v.v.i. Praha 2009. ISBN 978-80-7416-038-7.

VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie II*. Praha: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1318-5.

Zákony

Zákon č. 111/2006 Sb., o pomoci v hmotné nouzi, ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 110/2006 Sb., o životním a existenčním minimu, ve znění pozdějších předpisů

Internetové zdroje

<http://www.mpsv.cz/>

<http://www.mfcr.cz/>

<http://petrotahal.cz/>

Seznam tabulek

Tabulka č. 1: Rozdělení respondentů podle doby pobírání dávky pomoci v hmotné nouzi	45
Tabulka č. 2: Rozdělení respondentů podle druhu zaměstnání nebo vedení v evidenci Úřadu práce	46
Tabulka č. 3: Rozdělení respondentů podle zajištění péče o děti	47
Tabulka č. 4: Rozdělení respondentů podle toho, jestli jejich příjmy jsou pro zajištění domácnosti dostačující	48
Tabulka č. 5: Rozdělení respondentů podle podrobnějšího vysvětlení užití svých příjmů	49
Tabulka č. 6: Rozdělení respondentů podle toho, kdo jim může pomoci vyřešit jejich tíživou finanční situaci	50
Tabulka č. 7: Rozdělení rodinného rozpočtu na měsíční příjmy a výdaje ..	51
Tabulka č. 8: Rozdělení respondentů podle subjektivních pocitů při nakládání či hospodaření se svými příjmy	53
Tabulka č. 9: Rozdělení respondentů podle nejvyššího dosaženého vzdělání	54
Tabulka č. 10: Rozdělení respondentů podle věkové kategorie	55

Příloha

Příloha č. 1

Dobrý den, jsem studentka třetího ročníku Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, obor Sociální práce.

Pro výzkum ve své bakalářské práci bych Vás chtěla požádat o vyplnění přiloženého dotazníku. Všechny údaje a odpovědi v něm zobrazené budou použity jen pro vypracování bakalářské práce na téma Finanční zabezpečení neúplných rodin dlouhodobě pobírajících dávky pomoci v hmotné nouzi v oblasti Rožnovska.

Děkuji Vám za Váš čas a za vyplnění dotazníku, který je samozřejmě anonymní, takže se nemusíte podepisovat.

Opálková Dana

Dotazník

Zakroužkujte, prosím, jednu odpověď, která co nejlépe vystihuje vaši situaci.

1. Pobíráte dávky pomoci v hmotné nouzi po dobu delší než jeden rok?
 - ano
 - ne

2. Doplňte prosím
 - v současnosti jsem zaměstnaná na částečný úvazek
 - v současnosti jsem zaměstnána na plný úvazek
 - v současnosti jsem vedená v evidenci Úřadu práce jako uchazeč o zaměstnání

- v současnosti nejsem zaměstnaná a ani nejsem vedená v evidenci Úřadu práce jako uchazeč o zaměstnání, momentálně práci aktivně hledám
- v současnosti nejsem zaměstnaná a ani nejsem vedená v evidenci Úřadu práce jako uchazeč o zaměstnání, momentálně práci nehledám.

3. Pečujete o své děti sama?

- ano, pečuji o děti výhradně sama
- ne, pečuji o děti s pomocí rodiny
- ne, pečuji o děti s pomocí přátel

4. Jak vycházíte ve své domácnosti se svými současnými příjmy?

- vůbec ne
- jen s obtížemi
- někdy s obtížemi, někdy dobře
- poměrně dobře
- velmi dobře

5. Můžete to více rozvést?

- peníze stačí na všechno, nijak se nemusíte omezovat
- peníze stačí na všechno, ale musíte dobře hospodařit
- musíte velmi šetřit, než si koupíte dražší věci
- máte peníze jen na nákup nejlevnějších věcí
- peníze jen na nejlevnější potraviny
- často nemáte dost peněz ani na nákup levných potravin

6. Kdo vám pomáhá, pokud potřebujete vyřešit tíživou finanční situaci?

- pomáhají mi rodiče nebo přátelé
- občas mi pomáhají známí či církev (charita)
- nemám nikoho, musím se spoléhat sama na sebe

7. Vyplňte, prosím, tabulku vašeho rodinného rozpočtu

Rodinný rozpočet – měsíční příjmy a výdaje

Měsíční příjmy	Částka v Kč	Měsíční výdaje	Částka v Kč
Příjem ze zaměstnání, brigády		Nájemné	
Příspěvek na živobytí		Elektřina	
Doplatek na bydlení		Plyn	
Rodičovský příspěvek		Služby (TV – rozhlas, místní poplatky apod.)	
Přídavek na dítě		Splátky úvěru atd.	
Příspěvek na bydlení		Telefon	
Výživné		Doprava, jízdné (MHD, benzin)	
Důchod		Školka, škola	
Podpora v nezaměstnanosti		Potraviny	
Jiné příjmy (uved'te):		Oblečení, obuv	
		Léky	
		Pojištění	
		Zábava	
		Hygienické a kosmetické prostředky	
		Dárky	
		Úvěry, půjčky od rodiny	
		Jiné výdaje (uved'te):	
CELKEM:		CELKEM:	
Celkové příjmy:		Celkové výdaje:	
Příjmy – výdaje			

8. Co považujete za nejobtížnější při nakládání či hospodaření s vašimi příjmy:

.....
.....
.....

9. Označte, prosím, vaše nejvyšší dosažené vzdělání

- základní
- střední bez maturity
- střední s maturitou
- vyšší odborné
- vysokoškolské

10. Uveďte, prosím, váš věk

.....

Příjmení a jméno: Opálková Dana

Název katedry a fakulty: Katedra sociologie a andragogiky FF UP

Název práce: Finanční zabezpečení neúplných rodin dlouhodobě pobírajících dávky pomoci v hmotné nouzi v oblasti Rožnovska

Název práce v AJ: The long-term benefits on single parent families in Rožnov pod Radhoštěm region

Počet znaků: 106 788

Počet příloh: 1

Počet titulů použité literatury: 20

Anotace:

Tato bakalářská diplomová práce je zaměřena na zjišťování způsobu nakládání hospodaření osamělých matek s dávkou pomoci v hmotné nouzi. Autorka nejprve stručně popsala zákonitosti stávající sociální politiky v České republice a poté nastínila, jaké místo v ní zastávají dávky pomoci v hmotné nouzi. Následně autorka definuje pojem rodina a uvádí charakteristiku jejích funkcí a dysfunkcí, naznačila situace a rizika, do kterých se mohou matky, které samostatně pečují o své děti, dostávat. Bylo pro ni důležité zjistit, jestli uvedené matky své obtížné životní situace zvládají, a případně zda se více nezadlužují. V praktické části popsala i subjektivní pocity osamělých matek, které se zamýšlely nad tím, co je pro ně nejobtížnější v nakládání s jejich příjmy. Autorka použila jako techniku sběru dat dotazník v rámci kvantitativního výzkumu a postupně zjišťovala, jestli jsou v textu uvedené hypotézy platné.

Klíčová slova: sociální zabezpečení, dávky pomoci v hmotné nouzi, ekonomická gramotnost, rodina, osamělé matky.

Annotation:

This thesis is focused on determining the treatment method in the management of single mothers with a dose of assistance in material need. The author first briefly describe existing patterns of social policy in the Czech Republic and then outlined what place in her hold benefits in material need. Subsequently, the author defines the concept of family and presents characteristics of its functions and dysfunctions, indicated the situation and the risks to which they can mothers who care for their own children to receive. It was important for her to find out if the mother's life difficult situation to manage, or whether more indepted. In the practical part also described the subjective feelings of lone mothers who intended on what is most difficult for them in dealing with their earnings. The author has used as a technique for data collection questionnaire in the quantitative research and successively examined whether in the text of the hypothesis valid.

Keywords: social security, benefits in material need, economic literacy, family, single mothers.